

Malvezzi

D

7

946

T. L. V. II
O P E R A

QUÆ SUPERSUNT

OBSCURIORUM LOCORUM INTERPRETATIONIBUS, ET
SELECTIS ADNOTATIONIBUS ILLUSTRATA

AB J. B. L. CREVIER

Cum ejusdem Supplementis in postremos Libros

EX RECENSIONE

ARN. DRAKENBORKII.

EDITIO POSTREMA IN SEX TOMOS DISTRIBUTA,
*Cui, præter ea omnia, quæ sequenti pagina, & epistola
indicantur, nunc primum accedit*

FRAGMENTUM LIBRI XCI.

Nuper inventum in Bibliotheca Vaticana &
Scholiis illustratum

A VITO M. GIOVENAZZIO.

TOMUS SECUNDUS.

BASSANI, MDCCLXXVIII.

SED PROSTANT
VENETIIS APUD REMONDINI.
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

DUCA DI SANTA CANDIDA
Malvezzi

T. I I V I I

PATAVINI

Historiarum ab Urbe condita

LIBER IX.

CAPUT I.

*Samnites, non impetrata ab Romanis pace, bor-
tante C. Pontio, parant se bello defendere.*

S Equitur hunc annum nobilis clade
Romana Caudina pax, T. Veturio Cal-
vino, Sp. Postumio COSS. Samni-
tes eo anno imperatorem C. Pon-
tium Herennii filium habuerunt, (1)
patre longe prudentissimo natum,
primum ipsum bellatorem, ducem-
que. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi
erant, pace infecta redierunt; ne nihil actum,
inquit, hac legatione conseatis, expiatum est, quic-
quid ex fœdere rupto irarum in nos celestium fuit:
satis scio, quibuscumque diis cordi fuit, subigi
nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex
fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam
superbe ab Romanis fœderis expiationem spre-
tam; quid enim ultra fieri ad placandos deos, mi-
tigandosque homines potuit, quam quod nos feci-
mus? Res hostium in præda captas, quæ belli ju-
re nostræ videbantur, remisimus: auctores belli,
quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato de-
didimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ
remaneret penes nos, Romam portavimus; quid ultra
tibi, Romane, quid fœderi, quid diis arbitris fœderis
debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum sup-
pliciorum judicem feram? neminem neque popu-
lum, neque privatum fugio. Quod si nihil cum
potentiore juris humani relinquitur inopi; at ego
ad deos vindices intolerandæ superbæ confugiam;

A 2

Et pre-

(1) *Patre longe prudentissimo*) Viros enim sapientissimos co-
gnorat, Archytam & Platonem, teste Cic. de Sen. n. 41.

U. C. 433. *Et precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suae redditae res, non alienae accumulatae satis sint; quorum sevitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditioem exsatiarent; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra praebuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla, nisi in armis, relinquitur spes. Proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis ream, quam adversis agent diis; pro certo habete, priora bella adversus deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.*

CAPUT II.

Exercitus Romanus, ducibus T. Veturio, & Sp. Postumio, apud Caudinas Furculas, in locum arctum, unde spes evadendi non erat, a Samnitibus fraude pertrahitur.

2. **H**EC non laeta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi iam COSS. Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis paciscere jubet praesidiis: ubi inciderint in praedatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse; Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant. Jam & is etiam rumor ante, de industria vulgaris, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad praesentem terrorem deficeret; ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram maris patens aperta; sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas brevior; sed ita natus locus est; saltus duo alti, angusti, silvosi que sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti; jacet inter eos satis patens, clausus in medio campus, herbidus, aquosusque: per quem medium iter

iter est; sed ante quam venias ad eum, intranda primæ angustiae sunt: & aut eadem, qua te innuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas, per alium saltum altiozem, impeditio-remque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, faxorumque ingentium obiacentem molem invenere; cum fraus hostilis apparuisset, praesidium etiam in summo saltu conspicitur; citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam; eam quoque clausam sua obice, armisque inveniunt; sistunt inde gradum sine ullius imperio; stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet; intuentesque alii alios, cum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent, diu immobiles silent; deinde ubi praetoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi: quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad munendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum, praeterquam quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes, ad COSS. moestos ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque in praetorium versi opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. Querentes magis, quam consultantes, nox oppressit; cum pro ingenio quisque fremerent: alius, per obices viarum, alius per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterant, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope XXX. vincimus, omnia aequa ac plana erunt Romano in perfidum Samnitum pugnanti; alius, quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum haec imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti, atque vincti sumus; ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet. His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor nox traducta est.

Clauso intra saltum Romano exercitu, cum dubitarent Samnites, quid consilii esset capiendum, ab iis consultus Herennius, Pontii ducis pater, suadet, ut omnes vel incolumes dimittant, vel occidant.

* al.
exse-
que-
ren-
tur.

NE Samnitibus quidem consilium in tam latis suppetebat rebus: itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per literas consulendum censent; jam is gravis annis non militariis solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigeat vis animi, consiliique. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos: consultus ab nuntio filii, censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos; quæ ubi sprete sententia est; iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur; censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consensuisse in affecto corpore rebatur: tamen consensu omnium victus est; ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex plaustrum in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantum adjiceret. Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque; altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitiis baud facile receptura vires Romanæ esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse. Cum filius alique principes percontando * exquirerent, quid si media via consilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges iis iure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia, inquit, ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis: ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat: vivet semper in periculis illorum, quicquid ipsi presens necessitas inusserit: neque eos ante multiplices poenæ expetitas a vobis quiescere, sinet. Neutra sententia accepta, Herennius domum e castris est relictus.

CA.

Cum pacem petentibus Romanis Pontius fœdus turpe sponderet, ceteris stupentibus, L. Lentulus legatus, ut illud accipiatur, suadet.

ET in castris Romanis cum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent, & jam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius debellatum esse, respondit; & quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub jugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore, si agro Samnitium decederetur, colonie abducerentur; suis inde legibus Romanum ac Samnitum æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum COSS. ferre: si quid eorum displiceat, legatos jam redire ad se vetuit. Hæc cum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque moestitia incescit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Cum diu silentium fuisset; nec COSS. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam necessarium hincere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: Patrem meum, inquit, COSS. sæpe audiri memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatus redimendæ auro a Gallis civitatis: quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac munientium hoste clausi essent; & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent; quod si, ut illis accurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit, (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset; non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset; equidem mortem pro patria præclaram esse fateor, & me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum; sed hic patriam video, hic quicquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? recta urbis

A 4

dicat

u.c. dicat aliquis, & moenia, & eam turbam, a qua
 433. urbs incolitur; imo hercule produntur magis ea omnia, deleta hoc exercitu, non servantur; quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit; an a Vejis exercitum, Camillumque duces implorabant? Hic omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus; dedendo ad necem, patriam deferimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est; sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantumque est, indignitas; & pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite COSS., redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

CAPUT V.

Facta cum Samnitibus per sponsonem pace, datisque obsidibus sexcentis equitibus Romanis, exercitus ita e saltu educitur, ut omnes inermes sub jugum mittantur.

5. COSS. profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere victor agitarer, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fecialibus, cæmoniaque alia solemnibus; itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed (1) per sponsonem facta est; quid enim aut sponsonibus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur; per quem populum fiat, quominus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fecialibus porcus feriatur? Sponsonerunt COSS., legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui sponsonerunt, extant: ubi, si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium, non extarent; & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur; tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consululum adventus; ut vix ab iis abstinerent manus, quorum

te-

(1) Per sponsonem) Spondentibus tantum consulibus, legatis, quæstoribus, tribunis, fœdus factum iri.

temeritate in eum locum deducti essent; quorum u.c. ignavia fœdus inde, quam venissent abituri: illis 433. non ducem locorum, non exploratorem fuisse: bel-luarum modo cæcos in foveam missos: alii alios in-tueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Propo-nere sibi ipse ante oculos jugum hostile, & ludi-bria victoris, & vultus superbos, & per armatos in-ermium iter; inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam, ac paren-tes; quo sæpe ipsi, majoresque eorum triumphan-tes venissent; se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos. Hæc frementibus hora fatalis ignominie advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis ve-stimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti; tum a COSS. abire lictores jussi, paludamenta que detra-cta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos exse-erantes, dedendos lacerandosque censuerant, mi-serationem fecit, ut suæ quisque conditionis ob-litus, ab illa deformatione tantæ majestatis velut ab nefando spectaculo averteret oculos. Primi COSS. prope seminudi sub jugum missi: tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominie ob-jectus: tum deinceps singulæ legiones. Circumsta-bant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gla-dii etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offenderet; ita traducti sub jugum: & quod pene gravius erat, per hostium oculos.

CAPUT VI.

Romani exercitus, post fœdam deditonem abeuntis, moestus habitus.

CUM ex saltu evasisent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus ag-men omni morte tristior fuit; itaque cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide socio-

U. C. 433. sociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua, omnium egeni, corpora humi prostraverunt; quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseria iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis: confestim insignia sua COSS. fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressus, iustis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis fungitur officiis; neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super moerorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cœgebat. Postero die cum juvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad finem usque Campani agri prosequerentur, revertissent: vocatique in curiam, percontantibus majoribus natu, multo sibi mœstioris & abjectioris animi visus referrent: adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam: ablatoque cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum: non hircere quemquam præ metu potuisse: tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent; habere Samnites victoriam non præclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque. Cum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Offilius Calavius Ovi filius, clarus genere factique, tum etiam atate verendus, longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuenae lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia; aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudineque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorememoriam fore; quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.

Tristis in Urbe mœstitia ex facta ab exercitu cum Samnitibus ignominiosa pace: de hac cum relatum a consulibus esset, Sp. Postumius, qui dux ejus exercitus fuerat, suadet, ut eorum deditio- ne, quorum culpa deforme fœdus ictum fuerat, liberetur.

TAM & Romæ sua infamis clades erat; obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominio- sa pacis magis, quam periculi, nuntius fuit; ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditio- nem tam fœde factam acceperunt, extemplo- que sine ulla publica auctoritate * concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ: iustitiumque in foro sua sponte cœptum prius, quam indictum: (1) lati clavi, annuli aurei positi: pene mœstior exercitu ipso civitas esse, nec ducibus solum, atque auctoribus, sponforibusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe testifve accipiendos; quam concita- tionem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis; non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque rebus abdiderunt, ut postero, atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum aspicere vellet. Consules in privato abdi- ti, nihil pro magistratu agere, nisi quod expres- sum senatus consulto est, ut dictatorem dicerent com- mitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Æmilius Poetum magistrum equitum; quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Pappus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum; nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magistratum ejus anni, res ad interregnum rediit; interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius U. C. 433. Corvus; is COSS. creavit Q. Publilius Philonem, & L. Papirium Curforem iterum, haud dubio con- sensu

(1) *Lati clavi*) Latus clavus erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, latis & amplis, orbibus, vel in- tectis, vel insutis, ornata. Hic erat senatorum insigne: ut angustus clavus equitum.

U. C. 531.
8
sensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces
clariore essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim
placuerat patribus) magistratum inierunt,
solemnibusque S. C. perfectis, de pace Caudina re-
tulerunt; & Publius, penes quem fasces erant,
Dixit, Spuri Postumii, inquit, Qui ubi surrexit,
eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat,
Haud sum ignarus, inquit, COSS. ignominie, non
honoris causa me primum excitatum, jussuque di-
cere non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua
infelicitis belli, qua ignominiosae pacis. Ego tamen,
quando neque de noxa nostra, neque de poena retu-
listis; omissa defensione, que non difficillima es-
set apud haud ignaros fortunarum humanarum, ne-
cessitatemque, sententiam de eo, de quo retulistis,
paucis peragam: que sententia testis erit, mihi ne,
an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi,
seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quan-
do injussu populi facta est, non tenetur populus Ro-
manus: nec quicquam ex ea, preterquam corpora
nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales
nudi, vinctique; exsolvamur religione populum, si
qua obligavimus; ne quid divini, humanive obset,
quo minus justum piumque de integro ineatur bel-
lum; interea COSS. exercitum scribere, armare,
educere placet; nec prius ingredi hostium fines,
quam omnia iusta in ditionem nostram perfecta e-
runt. Vos, dii immortales, precor, quaeque, si vo-
bis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium COSS.
cum Samnitibus prospere bellum gerere; at vos satis
habeatis vidisse nos sub jugum missos, vidisse spon-
sione infami obligatos, videre nudos vinctosque hos-
tibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus
excipientes: novos COSS., legionesque Romanas ita
cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante
nos consules bella gesta sunt. Quae ubi dixit, tan-
ta simul admiratio miseratioque viri incescit ho-
mines, ut modo vix crederent illum eundem esse
Sp. Postumium, qui auctor tam foedae pacis fuis-
set: modo miserarentur, quod vir talis etiam praeci-
puum apud hostes supplicium passurus esset ob
iram diremptae pacis; cum omnes laudibus modo
prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus
irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio,
& Q. Maelio Tr. pl. qui neque exsolvi religione po-
pulum

pulum aiebant deditioe sua, nisi omnia Samniti- U. C.
bus, qualia apud Caudium fuissent, restitueren- 434.
tur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem,
servassent exercitum pop. Romani, poenam ullam
meritos esse; neque ad extremum, cum sacrosancti
essent, dedi hostibus, violari posse. Tum Po- 9
stumius: Interea dedito, inquit, profanos nos,
quos salva religione potestis: dedetis deinde & istos
sacrosanctos, cum primum magistratu abierint:
sed, si me audiat, prius, quam dedantur, hic
in Comitio virgis caesos, hanc jam ut intercalatæ
poenae usuram habeant. Nam quod deditioe nostra
negant exsolvi religione populum; id istos magis,
ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere,
quis adeo juris fecialium expertus est, qui ignoret?
Neque ego inficias eo, patres conscripti, tam spon-
siones, quam fœdera sancta esse apud eos homines,
apud quos (1) juxta divinas religiones fides huma-
na colitur: sed injussu populi nego quicquam sanc-
tiri posse, quod populum teneat. An, si eadem
superbia, qua sponsonem istam expresse runt nobis
Samnites, coegissent nos verba legitima deditioe
urbes nuncupare; deditum pop. Rom. vos tribuni
diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines,
aquas Samnitium esse. Omitto deditioem; quoniam
de sponsione agitur. Quid tandem, si sponsonem
urbem hanc relicturnum pop. Rom.? si incensurum? si
magistratus, si senatum, si leges non habiturum?
Si sub regibus futurum? Dii meliora, inquit; atqui
non indignitas rerum sponsonis vinculum levat; si
quid est, in quod obligari populus possit, in omnia
potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan
moveat, refert, COS., an dictator, an praetor spo-
ponderit; & hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt,
quibus non fuit satis COSS. spondere, sed legatos,
quæstores, tribunos militum spondere coegerunt.
Nec a me nunc quisquam quæsierit, quid ita spo-
ponderim; cum id nec consulis jus esset; nec illis
spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec
pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil
ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis
gestum est: dii immortales & vestris, & hostium
imperatoribus mentem ademurunt; nec nos in bello
satis

(1) Juxta divinas religiones. Eodem modo, eadem reve-
rentia, ac divinarum religionum.

U.C. 434. *satis cavimus: & illi male partam victoriam ma-*
le perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant,
credunt, dum quacumque conditione arma viris in
arma natis auferre festinant. An, si sana mens
fuisse, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad
consultandum arcessunt, mittere Romam legatos?
cum senatu, cum populo de pace, ac fœdere age-
re? tridui iter expeditis erat; interea in induciis
res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam
illis certam, aut pacem afferrent; ea demum spon-
sio esset, quam populi jussu sponddissemus. Sed
neque vos tulissetis, nec nos sponddissemus: nec
fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut & illi
velut somnio lætior, quam quod mentes eorum ca-
pere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum
exercitum eadem, que impedierat, fortuna expe-
diret: vanam victoriam vanior irritam faceret
pax: sponso interponeretur, que neminem præter
sponsorem obligaret; quid enim vobiscum, patres
conscripti, quid cum pop. Rom. actum est? quis
(1) vos appellare potest? quis se a vobis dicere
deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil sponddis-
sis: civem neminem spondere pro vobis jussistis.
Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil
mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil
egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, (2) rei
satis locupletes; in id, quod nostrum est, in id,
quod præstare possumus, corpora nostra, & ani-
mos; in hæc se viant; in hæc ferrum, in hæc iras
acuant. Quod ad tribunos plebis attinet; consuli-
te, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in
diem differatur: nos interim, T. Veturi, vosque
ceteri, vilia hæc capita luende sponsonis feramus,
& nostro supplicio liberemus Romana arma.

C A P U T VIII.

Sp. Postumius cum omnibus, qui ad Furculas Cau-
dinas turpe fœdus spondderant, ad publicam fi-
dem liberandam Samnitibus deditus non recipitur.

10 **M**OVIT patres conscriptos tum causa, tum au-
 sor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam ple-

plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate; U.C. 434.
 magistratu inde se extemplo abdicaverunt: tradi-
 tique fecialibus cum ceteris Caudium ducendi.
 Hoc facto senatus consulto, lux quædam affulsisse
 civitati visa est. Postumius in ore omnium erat:
 eum laudibus ad cælum ferebant: devotioni P.
 Decii COS., aliis claris facinoribus æquabant: e-
 mersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio,
 & opera ipsum se cruciatibus, & hostium ine of-
 ferre: piaculæque pro pop. Rom. dare. Arma cun-
 cti spectant & bellum; (1) en unquam futurum,
 ut congredi armatis cum Samnite liceat? In civi-
 tate ira odioque ardente delectus omnium prope
 voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite
 novæ legiones: ductusque ad Caudium exercitus.
 Prægressi feciales ubi ad portam venire, vestem
 detrahi pacis sponsores jubent, manus post ter-
 gum vinciri. Cum apparitor, verecundia maje-
 statis, Postumium laxè vinciret, *Quin tu*, inquit,
adducis lorum, ut iusta fiat deditio? Tum ubi in
 cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii
 est, A. Cornelius Arvina fecialis ita verba fecit:
Quandoquidem hîc homines injussu pop. Romani
Quiritium fœdus idum iri spondderunt, atque ob
eam rem (2) noxam nocuerunt; ob eam rem, quo
pop. Rom. scelere impio sit solutus, hosce homines
vobis dedo. Hæc dicenti feciali Postumius genu,
femur quanta maxime poterat vi, perculit, &
clara voce ait, se Samnitum civem esse, illum le-
gatum: fecialem a se contra jus gentium viola-
tum: Romanos eo justius bellum gesturos. Tum
Pontius: nec ego istam deditonem accipiam, in-
quit, nec Samnites ratam habebunt; quin tu, Spu-
ri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita
facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos
in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed
quid ego te appello, qui te nunc captum victori
cum qua potes fide restituis? pop. Rom. appello:
quem si sponsonis ad Furculas Caudinas fœdæ per-
nitet, restituat legiones intra saltum, quo septem
fuerunt; nemo quemquam deceperit: omnia pro
infecto sint: recipiant arma, que per passionem
tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pri-
die

11

(1) Vos appellare) Vos quodammodo in jus vocare?

(2) Rei satis locupletes) Debitores idonei solvendo. Reus dicitur quicumque debet.

(1) En unquam) Numquamne.

(2) Noxam nocuerunt) Culpam commiserunt. Al. noxa.

U.C. 434. die habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant; tum bellum, & fortia consilia placeant; tunc Sponsio & pax repudietur; ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum Sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusamus. Numquam ne causa (1) desit, cur victi pacto non steteris? obsides Porcense dedistis: furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restituere-mus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat. Hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus ceremoniis dignum erat, ut tu quidem, quod petisti, per pacem habereas, tot civis incolumes; ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu, A. Corneli, hoc vos feciales juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quominus in civitatem obligatam Sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit: Ita dii credent Samnitum civem Postumium, non civem Romanum esse; & a Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus, ubi visum fuerit, abeant. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii, & maleficii occasione amissa, pugnatos cum

cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere; adeoque nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent; Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum.

CAPUT IX.

Fusis Samnitibus, & sub jugum missis a Papirio Cursore, receptisque sexcentis equitibus, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii aboletur.

Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est; timor inde mutus utroque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnae initium fuit: quam aliquandiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex testis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit; quod vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum, qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma jactari coepta. Pertinacior pars armata per averfam portam erupit: tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor; quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. COSS. inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit adversus (1) Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quod nec ad Luceriam ire, ne a tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. Itaque in aciem copias ducunt: adversus quos Publilius COS. cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, con-

(1) Caudinas legiones) Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat.

(1) Desiet) Deceit, a verbo desieri, desio. Al. deficiet.

u.c. concionem advocari iussit. Ceterum sicut ingenti
 534. alacritate ad prætorium concursus est, ita præ
 clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio
 imperatoris audita est: suus cuique animus me-
 mor ignominie adhortator aderat. Vadunt igitur
 in prælium, urgentes signiferos; & ne mora in
 concursu pilis emittendis, stringendisque inde gla-
 diis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt,
 strictisque gladiis cursu in hostem feruntur; nihil
 illic imperatorie artis ordinibus, aut subsidiis lo-
 candis fuit: omnia ira militaris prope vesano im-
 petu egit; itaque non fusi modo hostes sunt, sed
 ne castris quidem suis fugam impedire ausi, A-
 puliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto
 rursus in unum agmine est perventum. Romanos
 ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tu-
 lerat, & in castra pertulit; ibi plus, quam in
 acie, sanguinis, ac cadis factum: prædæque pars
 major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio
 COS. locis maritimis pervenerat Arpos, per o-
 mnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio,
 quam beneficio ullo populi Romani; nam Samni-
 tes ea tempestate in montibus vicatim habitantes,
 campestris & maritima loca, contempto cultu
 molliore, atque, ut evenit fere, locis simili ge-
 nere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur;
 quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pveni-
 re Arpos exercitus Romanus nequisset, (1) aut
 interjecta inter Romam & Arpos penuria rerum
 omnium, exclusos a comitatibus absumpisset.
 Tum vero profectos inde ad Luceriam juxta ob-
 sidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Ar-
 pis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exi-
 gue, ut militi occupato stationibus vigiliisque,
 & opere, eques folliculis in castra ab Arpis fru-
 mentum veheret: interdum occursum hostium co-
 geretur, abjecto ex equo frumento, pugnare; &
 obsessis, prius quam alter COS. victore exercitu
 advenit, & comitatus ex montibus Samnitium
 inveci erant, & auxilia intromissa. Arctiora o-
 mnia adventus Publili fecit; qui, obsidione de-
 legata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta
 infesta comitatibus hostium fecerat; itaque cum
 ipse

spes nulla esset diutius obfessos inopiam laturos, u.c.
 coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, 434.
 undique contractis viribus signa cum Papirio con-
 ferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad
 14 prælium, legati Tarentini interveniunt, denun-
 tiantes Samnitibus, Romanisque, ut bellum omit-
 terent: per utros steteret, quominus discederetur
 ab armis, adversus eos se pro alteris pugnuros.
 Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus
 dictis eorum, cum collega se communicaturum
 respondit: accitoque eo, cum tempus omne in
 apparatu consumpisset, collocutus de re haud du-
 bia, (1) signum pugne proposuit. Agentibus di-
 vina humanaque, quæ assolent, cum acie dimi-
 candum est, COSS., Tarentini legati occurrere,
 responsum expectantes: quibus Papirius ait: *Aus-
 piciam secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat:
 litatum præterea est egregie: auctoribus diis, ut
 videtis, ad rem agendam proficiscimur.* Signa in-
 de ferri iussit, & copias eduxit, vanissimam in-
 crepans gentem, quæ suarum impotens rerum præ
 domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum
 pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex
 parte altera cum omnem curam belli remisissent,
 quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat
 simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum
 instructos repente ad pugnam Romanos conspexis-
 sent, vociferari, se in auctoritate Tarentinorum
 manere, nec descendere in aciem, nec extra val-
 lum arma ferre: deceptos potius, quodcumque ca-
 sus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis au-
 ctiores Tarentinos videantur. Accipere se omen
 COSS. ajunt, & eam precari mentem hostibus,
 ut ne vallum quidem defendant; ipsi inter se par-
 titis copiis succedunt hostium munimentis: & si-
 mul undique adorti, cum pars fossas expleret,
 pars vellerent vallum, atque in fossas prouerent:
 nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos
 ignominia stimulare animos, castra invadere: &
 pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium,
 nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe
 vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec val-
 lum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pa-
 riter

(1) Aut interjecta) Supple, illa regio.

(1) Signum pugne) Tunicam purpuream.

20

T. L I V I I

riter resistentes, fusosque; inermes atque armatos;
 434. servos, liberos; puberes, impuberes; homines, jumenta; nec ullum superfuisset animal, ni COSS. receptum signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur miles, minime cuiquam militum COSS. odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos; ne, desperata venia, hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire optantes. Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse: fateri omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ juventutis. Dimissa concione consilium habitum, omnibusque copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa; gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius COS. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit; nam insecis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad COS. Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, abisteret obsidione. His Papirius ita respondit, debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere quid vi-
 15. Etis paciscendum censeret; ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint, nuntiare Luceriam iussit, arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscens illam, non novam inferentem ignominiam; nihil recusatum: septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amiserant: & quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatio.

tatione subita rerum clarior victoria pop. Rom. u.c. est; siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret COSS. ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub jugum; id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominia, (1) haud sciam, an iustissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum, triumphaverit, an Cos. Papirii præcipuum id decus sit.

CAPUT X.

Ferentini debellantur: re prospere gesta cum Satricanis, qui defecerant, Samnitium præsidium, quod in eorum Urbe erat, opprimitur. De Samnitibus sub jugum missis triumphat Papirius Cursor: hujus viri elogium adjicitur.

Sequitur hunc errorem alius error: Cursor ne u.c. Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentinis uno secundo prælio debellavit; urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit; nam cum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus: legatitque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent; plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum; itaque subinde cum exsequerentur querendo a consule legati, quoniam se pacto paucos, & infirmos crederet præsidium tam valido & armato vim allaturos? ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent,

(1) Haud sciam, an) Fortasse.

u.c. 435. pissent, discedunt : ægreque impetrato, ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sine-
ret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum dis-
tinebant : una, cujus principes erant defectionis
a populo Romano auctores : altera fidelium ci-
vium ; certatum ab utrisque tamen est, ut ad re-
conciliandam pacem consuli opera navaretur ; pars
altera, cum præsidium Samnitium, quia nihil sa-
tis præparati erat ad obsidionem tolerandam, ex-
cessurum proxima nocte esset, (1) enuntiare con-
suli satis habuit, qua noctis hora, quaque porta,
& quam in viam egressurus hostis foret ; altera,
quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem
nocte portam etiam COSS. aperuerunt, (2) ar-
matosque clam hostes in urbem acceperunt ; ita
duplici prodicione & præsidium Samnitium, in-
seffis circa viam silvestribus locis, nec opinato
oppressum est : & ab urbe plena hostium clamor
sublatus : momentoque unius horæ Samnis casus,
Satricanus captus, & omnia in potestate COS. e-
rant ; qui quæstione habita, quorum opera defe-
ctio esset facta ; quos fontes comperit, virgis ca-
sos securi percussit ; præsidioque valido imposito,
arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum de-
cessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui
eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub ju-
gum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud du-
bie dignus omni bellica laude, non animi solum
vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præ-
cipua pedum pernecitas inerat, quæ cognomen
ayo jam dedit : victoremque cursu omnium ætatis
suæ fuisse ferunt : & seu virium vi, seu exercita-
tione multa, cibi vinique eundem capacissimum :
nec cum ullo asperiores, quia ipse invicti ad la-
borem corporis esset, fuisse militiam pediti pari-
ter equitque : equites etiam aliquando ausos ab
eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret ali-
quid laboris ; quibus ille, *Ne nihil remissum dic-
catis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demul-
ceatis, cum ex equis descenderis*. Et vis erat in
eo viro imperii ingens pariter in socios, civisque.
Prænестinus prætor per timorem segnius ex subditiis
suos

(1) Enuntiare) Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arca-
na produnt. Al. nuntiare.

(2) Armatosque clam hostes) Hi hostes sunt ipsi Romani.

suos duxerat in primam aciem : quem cum inam- u.c.
bulans ante tabernaculum vocari jussisset, liſtorem 435.
expedire securum jussit. Ad quam vocem exanimi
stante Prænестino, *Agedum, liſtor, excide radicem
hanc*, inquit, *incommodam ambulantiſ* ; perſu-
ſumque ultimi ſupplicii metu, multa dicta, di-
miſit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum
ſeracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis
innixa res Romana ſtaret ; quin eum parem de-
ſtinarent animis magno Alexandro ducem, ſi ar-
ma, Aſia perdomita, in Europam vertiſſet. *

CAPUT XI.

*Injeſta Alexandri Magni mentione, qui in hæc
tempora incidit, æſtimatis populi Romani viri-
bus, quæ nunc ſunt, colligit, non tam facilem
ei, ſi in Italiam trajeciſſet, futuram fuiſſe vi-
ſtoriam de populo Rom., quam de iis gentibus,
quas ad Orientem imperio ſubjecerat.*

Nihil minus quæſitum a principio hujus operis 17 *
videri poteſt, quam ut plus juſto ab rerum
ordine declinarem ; varietatiſque diſtinguendo
opera, & legentiſ velut diverticula amœna, &
requiem animo meo quærerem : tamen tanti regis
ac ducis mentio, quibus ſæpe tacitis cogitationi-
bus volutavit animum, eas evocat in medium ;
ut quærere libeat, quinam eventus Romanis re-
bus, ſi cum Alexandro foret bellatum, futurus
fuerit. Plurimum in bello pollere videntur mili-
tum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortu-
na per omnia humana, maxime in res bellicas,
potens ; ea & ſingula intuenti, & univerſa, ſicut
ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque
facile præſtant invictum Romanum imperium. Jam
primum, ut ordiar ab ducibus comparandiſ, haud
equidem abnuo, egregium ducem fuiſſe Alexan-
dram : ſed clariorem tamen eum facit, quod unus
fuit, quod adoleſcens, quod in incremento rerum,
nondum alteram fortunam expertus, deceſſit. Ut
alios reges claros duceſque omittam, magna ex-
empla caſuum humanorum : *Cyrum*, quem maxi-
me Græci laudibus celebrant, quid niſi longa vi-
ta, ſicut Magnum modo Pompejum, vertenti præ-
buit *

U.C. buit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus COSS. aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpitium, T. Manlium Torquatum, Q. Publium Philonem, L. Papirium Curforem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium; deinceps ingentes sequuntur viri, (1) si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset: Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro, erat animi ingenique: tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum, Junii, Valerique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furio Camillus: quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces? Cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruentes? Cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? Victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, (2) quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat periculum, ne solertius, quam quivis unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnae eligeret, aciem instrueret, subsidii firmaret. Non jam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius, quam hostem, nihil aliud, quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. *Longe alius Italia, quam India, per quam temulento agmine commessabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apulia, ac montes Lucanos cernenti, & vestigia*

recen-

(1) Si Punicum) Si Alexander prius cum Pœnis bellum quam cum Romanis gessisset.

(2) Quem qui ex regibus) Hic fuit Cineas, Pyrrhi regis legatus.

recentia domestica cladis: ubi avunculus ejus, nuper Epiri rex, Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merito secundis rebus: quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novæ fortunæ, novique (ut ita dicam) ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset; & exercitum Macedonia oblitum, degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & foeda supplicia: & inter vinum & epulas cædes amicorum: & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid si trux ac præservida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nulla ne hæc damna imperatoris virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Rom.: & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines: id quod ex monumentis orationum patet; adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnae non secunda fortuna fuerit: non intelligunt, se unius hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, cum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni: plus in tam longo spatio, quam in ætate XIII. annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnae fuit? Paginas in annalibus magistratum, fastisque per-

T. Livii Tom. II.

B

cur-

U.C. 435. currere licet, consulum dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum poenituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex: denos, vicensque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab Tr. pl. delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas impedimento, aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invisus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset: & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset; imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares: (1) quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret, morereturque. Restat, ut copiarum copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censentur ejus ætatis lustris ducena quinquagena milia capitum; itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones; quaterni, quinque exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ, Etruriæque, & Picentibus, & Maris, Pelignisque ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Theſſalorum; hoc enim

ro-

(1) *Quorum suo quisque fato* Ut, viveretne ille an moreretur, reipublicæ parum interesset.

U. C. 435. roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimentum magis, quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset; Alexandro (quod postea Anibali accidit) alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. Arma, clypeus, (1) sarissæque illis: Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo, quam hasta, vehementius istu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacumque opus esset, facilis jungenti; jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiam si prima prospere evenissent, Persas, & Indos, & imbellem Asiam quassisset, & cum sceminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos quatuor & viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri sustenturam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan cum & foederibus vetustis juncta Punica res Romana esset; & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret; simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non equidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, & Persen, (2) non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. (3) Absit invidia vero, & (4) civilia bella sileant; numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam æquis utique, numquam iniquis locis laboravimus. (5) Equitem, sagittas, saltus im-

B 2

pe-

(1) *Sarissæ* Prælongæ hastæ, Macedonum propriæ.
 (2) *Non modo cum clade ulla* Non modo non.
 (3) *Absit invidia vero* Liceat nobis, sine invidiæ metu, ex vero gloriam.
 (4) *Civilia bella sileant* De his bellis non fiat mentio.
 (5) *Equitem* Numerosum equitatum.

U. C. 435. peditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest: mille acies graviore: quam Macedonum atque Alexandri, avertit: avertetque, modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordia.

C A P U T XII.

Samnites inducias, Apuli fœdus impetrant: Præfecti primum creati Capuæ ad res ibi stabilendas, leges a Romanis accipiunt: duæ tribus adduntur, Ufentina, & Falerina.

U. C. 436. ²⁰ **M** A Fostius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno COSS. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitum populis de fœdere renovando legati cum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum; induciæ biennii, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canuini que populationibus fessi, obsidibus L. Plautio COS. datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creati coepti, legibus ab L. Furio prætere datis: cum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et (1) duæ Romæ additæ tribus, (2) Ufentina, ac (3) Falerina. Inclinatoris semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos COSS., C. Junium Bubulcum, Q. Æmiliū Barbulam fœdus petitum venerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores, id audacter spondendo, impetraverunt, ut fœdus daretur; neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita (nam Acheronto quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum; inde repentino adventu Æmilii COS. Nerulum vi captum. Et postquam, res Capuæ stabilitas Romana disciplina, fama per socios vulgavit: Antiatribus quoque, qui se sine legibus certisque magistratibus agere quer-

(1) *Duæ ... additæ tribus*) Tuncque una & triginta tribus fœræ.

(2) *Ufentina*) Ab Ufente fluvio in Volscis.

(3) *Falerina*) Ab agro Falerino, ut videtur.

rebantur, dati ab senatu ad jura statuenda ipsius U. C. (1) coloniæ patroni. Nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

C A P U T XIII.

Samnites, ut oppugnatam a L. Æmilio Dictatore Saticulam defendant, rebellant: fusi, iterum defensionem aggrediuntur: commisso prælio, utrinque clades accipitur.

C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula ²¹ COSS. exitu anni non COSS. ab se creatis, U. C. 438. Sp. Nautio & M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit: duplex inde terror illatus Romanis; hinc Samnis magno exercitu coacto, ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit; hinc Saticulani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox prælio inito Romanos urgent; & quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & (2) diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incescit: nec magno certamine intra moenia compulsi; tum totam aciem in Samnites obvertit; ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacto agmine abeunt: & spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plisiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumfidunt. Anno circumaeto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. COSS. novi L. Papirius Cursor quartum, & Q. Publilius Philo quartum, sicut superiores, Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam cum supplement-

B 3

men-

(1) *Coloniæ patroni*) Urbes enim, ac postea provinciæ etiam & regna patronos Romæ habebant.

(2) *Diversa statuit signa*) Obversam utrinque in hostes aciem.

U. C. mento venit. Neque enim Samnites ad Plisiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti castra eodem, quo ante, loco posuerunt, laceffentesque prælio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, (1) id bellum tantum ducere, quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret; eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et cum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cereanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnae (2) sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit: in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut sit, ad ducis casum percussa magis, quam irritata est multitudo; omnes, qui circa erant, in Aulium, temere investum per hostium turmas, tela conjecerunt; fratrique præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt; is virorem detractum ex equo, magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum absuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est: coactique idem Samnites facere; & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit; quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, viatores in castra referunt.

CA-

(1) *Id bellum tantum ducere* Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret. AL. *tantum*.

(2) *Sic fortuna* Sic fortuna exercuit vim suam.

CAPUT XIV.

Ducitur ad Soram, quæ ad Samnites defecerat, Romanus exercitus: illinc factus obviam Samnitibus, primum dubia pugna congregitur: deinde Dictatoris arte, & operatione accensus, secundo prælio vincit.

Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plisiam obsidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plisiam per vim Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est, ad Soram e Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum; quo cum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus pervenisset; & sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitum, nec jam procul abesse, alii super alios nuntiarent, obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi, victores ne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Aulium magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; & præmissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quoque tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis, quam obsidentis modo, signum repente pugnae proposuit. Et efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso, cuiquam relictam spem; de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit: & tamquam nulla, nisi in eruptione, spes esset. *Locis, inquit, angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus: stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia eadem infesta; nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commensus poterant: & si omnes juvare velint, iniqua loca sunt; itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo,*

CAPUT XIV.

11. C. mento venit. Neque enim Samnites ad Plisiam
 439. manserant; sed, accitis ab domo novis militibus,
 multitudine freti castra eodem, quo ante, loco
 posuerunt, lacerantesque praelio Romanos avertere
 ab obsidione conabantur. Eo intentius dicta-
 tor in moenia hostium versus, (1) id bellum tan-
 tum ducere, quod urbem oppugnabat; securior ab
 Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne
 qua in castra vis fieret; eo ferocius obequitare
 Samnites vallo, neque otium pati. Et cum jam
 prope in portis castrorum esset hostis, nihil con-
 sulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cer-
 retanus magno tumultu cum omnibus turmis e-
 quitum evehit, summovit hostem. Tum in mi-
 nime pertinaci genere pugnae (2) sic fortuna ex-
 ercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara
 ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium
 imperator aegre patiens, quo tam ferociter ade-
 quitasset, inde se fundi fugarique, orando hor-
 tandoque equites praelium integravit: in quem,
 insignem inter suos clientem pugnam, magister
 equitum Romanus infesta cuspide ita permisit e-
 quum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret:
 nec, ut sit, ad ducis casum perculsa magis, quam
 irritata est multitudo; omnes, qui circa erant,
 in Aulium, temere investum per hostium tur-
 mas, tela conjecerunt; fratrique praecipuum de-
 cus uli Samnitium imperatoris dederunt; is vi-
 ctorem detractum ex equo, magistrum equitum,
 plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec mul-
 tum absuit, quin corpore etiam, quia inter ho-
 stiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed
 extemplo ad pedes descensum ab Romanis est:
 coactique idem Samnites facere; & repentina a-
 cies circa corpora ducum pedestre praelium iniiit;
 quo haud dubie superat Romanus: recuperatum-
 que Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, vi-
 ctorem in castra referunt.

CA-

(1) *Id bellum tantum ducere* Id tantummodo pro bello ha-
 bebatur, quod urbem oppugnaret. Al. *tanti*.

(2) *Sic fortuna* Sic fortuna exercuit vim suam.

*Ducitur ad Soram, quæ ad Samnites defecerat, Rom-
 exercitus: illinc factus obviam Samnitibus, pri-
 mum dubia pugna congreditur: deinde Dictatoris
 arte, & oratione accensus, secundo praelio vincit.*

Samnites, duce amisso, & per equestre certa-
 men tentatis viribus, omiſſa Saticula, quam
 nequiquam defendi rebantur, ad Plisiam obſidio-
 nem redeunt: intraque paucos dies Saticula Ro-
 manus per ditionem, Plisiam per vim Samnis
 potitur. Mutata inde belli ſedes eſt, ad Soram
 e Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad
 Samnites defecerat, interfectis colonis Romano-
 rum; quo cum prior Romanus exercitus ad ulci-
 ſcendam civium necem, recuperandamque colo-
 niam magnis itineribus perveniſſet; & ſparſi per
 vias ſpeculatores, ſequi legiones Samnitium, nec
 jam procul abeſſe, alii ſuper alios nuntiarent, ob-
 viam itum hoſti, atque ad Lautulas ancipiti præ-
 lio dimicatum eſt. Non cædes, non fuga alterius
 partis, ſed nox incertos, viſti, victores ne eſſent,
 diremit. Invenio apud quosdam, adverſam eam
 pugnam Romanis fuiſſe, atque in ea cecidiſſe Q.
 Aulium magiſtrum equitum. Suffectus in locum
 Aulii C. Fabius magiſter equitum cum exercitu
 novo ab Roma advenit; & præmiſſos nuntios con-
 ſulto dictatore, ubi ſubiſſet, quoque tempore,
 & qua ex parte hoſtem aggredederetur, ſubſtitit oc-
 cultus ad omnia ſatis explorandi conſiliis. Dicta-
 tor cum per aliquot dies poſt pugnam continuiffet
 ſuos intra vallum, obſeſſi magis, quam obſidentis
 modo, ſignum repente pugnae propoſuit. Et effi-
 caciſſe ratus ad accendendos virorum fortium animos,
 nullam alibi, quam in ſemetipſo, cuiquam
 reliſſam ſpem; de magiſtro equitum, novoque ex-
 ercitu militem celavit; & tamquam nulla, niſi in
 eruptione, ſpes eſſet, *Locis, inquit, anguſtis, mi-
 lites, deprehenſi, niſi quam victoria patefecerimus,
 viam nullam habemus: ſtatim noſtra munimento ſa-
 tis tuta ſunt; ſed inopia eadem inſeſta; nam & cir-
 ca omnia defecerunt, unde ſubvehi commutatus pote-
 rant: & ſi omnes juvare velint, iniqua loca ſunt;
 itaque non fruſtrabor ego vos, caſtra hic relinquendo,*

U. C. 439. in qua, infesta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis; armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent; castra habeant, repetantque, (1) quibus opera est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriae, nobis abscondimus; ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit; castra, quibus imperatum est, incendant. Damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum; itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant: & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenienti signum) hostium terga invadit; ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt; ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio cæla; castra hostium capta direptaque: quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætus, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

C A P U T XV.

Sora per transfugæ prodicionem a Romanis capitur.

24. U. C. 439. AD Soram inde reditum; novique COSS. M. Poetelius, C. Sulpitius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum cum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo profectus, cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet; deductusque, traditurum urbem promittit; visus inde, cum quonam modo id præstaturus esset percontantes do-

(1) Quibus opera est) Quibus expedit, vel, quibus vacat.

doceret, haud vana asferre, perpulit prope adjuv. U. C. 439. sta manibus Romana castra, ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliae essent; ipse, insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussit, decem milites electos secum per ardua, ac prope invia in arcem ducit, pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo collatis; ad hoc saxa erant & temere jacentia, ut sit, in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta; ubi cum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset, Hoc quidem ascensu, inquit, vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint, vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora terribis ostendat; ego jam terrore omnia implebo; vos arcem intenti tenete; decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, Ad arma, &, Pro vestram fidem, cives, clamitans, arx ab hostibus capta est, ite, defendite. Hæc, incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela, & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis; fuga cuncta complentur: portæque a semiformis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam (1) præsidium Romanum, clamore excitatum, irrumpit, & concursantes per vias pavidos cædit. Iam Sora capta erat, cum COSS. prima luce advenire, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in conditionem accipiunt; ex his CCXXXV. qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt: omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis: cujus maxime inter-

B 5

(1) Præsidium Romanum) Cohortes. Præsidium enim factum apud Livium militum manus.

u. c. tererat, tutam ubique, quæ passim in colonias
440. mitteretur, multitudinem esse.

CAPUT XVI.

*Tria Ausonum oppida a Romanis per prodicionem
capiuntur: Luceria quoque Samnitium occupa-
tur: eo colonia deducitur.*

25 COSS. ab Sora profecti, in agros, atque urbes
Ausonum bellum intulerunt. Mota namque
omnia adventu Samnitium, cum apud Lautulas
dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa
Campaniam passim factæ; nec Capua ipsa crimine
caruit; quin Romam quoque ad principum quos-
dam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum
gens prodicione urbium, sicut Sora, in potesta-
tem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes
erant; ex quibus principes juventutis duodecim
numero, in prodicionem urbium suarum conjurati,
ad consules veniunt: docent, suos, jampridem
exoptantes Samnitium adventum, simul ad
Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos
habuisse, juventute & armis Samnites juvisse: fugatis
inde Samnitibus, incerta pace agere, nec
claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum;
& obstinatos claudere, si exercitus admoveatur; in
ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.
His auctoribus mota propius castra: missique eodem
tempore (1) circa tria oppida milites, partim
armati, qui occulti propinqua mœnibus insi-
derent loca; partim togati, tectis veste gladiis,
qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur.
Ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datum
signum armatis, ut ex insidiis concurrerent;
ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora,
eodemque consilio capta; sed quia absentibus du-
cibus impetus est factus, nullus modus cædibus
fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectio-
nis crimine, perinde ac si internecino bello cer-
tasset. Eodem anno, prodito hostibus Romano
præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu pro-
ditoribus impunita res fuit; haud procul inde exer-
citus

(1) Circa tria oppida. Ad tria simul oppida.

citus Romanus erat: cujus primo impetu urbs si-
ta in plano capitur: Lucerini ac Samnites adin-
ternecionem cæsi, eoque ira processit, ut Romæ,
cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur
senatus, multi delendam urbem censerent; præ-
ter odium, quod execrabile in his captos erat,
longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam
procul ab domo civibus inter tam infestas gentes
cogebat; vicit tamen sententia, ut mitterentur
coloni; duo millia & quingenti missi.

CAPUT XVII.

*Questionibus exercendis contra occultas principum
Capuæ, atque Romæ conjurationes C. Mænius
Dictator dicitur; cum is, atque magister equi-
tum M. Fostius rei ejusdem criminis argueren-
tur, ut vitæ rationem reddant, magistratu se
abdicant: dicta causa, absoluntur.*

Eodem anno, cum omnia infida Romanis ef-
fent, Capuæ quoque occultæ principum con-
jurationes patefactæ: de quibus cum ad senatum
relatum esset, haudquaquam neglecta res est;
quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus
exercendis dici placuit. C. Mænius dictus: is M.
Fostium magistrum equitum dixit. Ingens erat
magistratus ejus terror; itaque siue timore ejus,
seu conscientia, Calavios, Ovum Novumque, (ea
capita conjurationis fuerant) prius quam nomi-
narentur apud dictatorem, mors, haud dubie ab
ipsis conscita, judicio subtraxit. Deinde, ut quæ-
stioni Campanæ materia decessit, versa Romam
interpretando res: non nominatim, qui Capuæ,
sed in universum, qui usquam coissent, conju-
rassentve adversus Romanum populum, quari-
ferentem causa factas, adversus Rempub. esse; la-
tiorque & re, & personis quæstio fieri; haud
abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ
jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines; appel-
lantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomi-
na reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo, in
quos crimen intendebatur, sed universi simul nega-
re, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obste-
tur

U. C. tererat, tutam ubique, quæ passim in colonias
440. mitteretur, multitudinem esse.

CAPUT XVI.

*Tria Ausonum oppida a Romanis per proditorem
capiuntur: Luceria quoque Samnitium occupa-
tur: eo colonia deducitur.*

25 COSS. ab Sora profecti, in agros, atque urbes
Ausonum bellum intulerunt. Mota namque
omnia adventu Samnitium, cum apud Laurulas
dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa
Campaniam passim factæ; nec Capua ipsa crimine
caruit; quin Romam quoque ad principum quos-
dam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum
gens proditorem urbium, sicut Sora, in potesta-
tem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes
erant; ex quibus principes juventutis duodecim
numero, in proditorem urbium suarum conjura-
ti, ad consules veniunt: docent, suos, jampridem
exoptantes Samnitium adventum, simul ad
Laurulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos
habuisse, juventute & armis Samnites iuvisse: fu-
gatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec
claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum;
& obstinatos claudere, si exercitus admoveatur; in
ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.
His auctoribus mota propius castra: missique eo-
dem tempore (1) circa tria oppida milites, par-
tim armati, qui occulti propinqua moenibus in-
fiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis,
qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur.
Ab iis simul custodes trucidari coepti, simul da-
tum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent;
ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora,
eodemque consilio capta; sed quia absentibus du-
cibus impetus est factus, nullus modus cædibus
fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectio-
nis crimine, perinde ac si internecino bello cer-
tasset. Eodem anno, prodito hostibus Romano
præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu pro-
ditoribus impunita res fuit; haud procul inde exer-
citus

(1) Circa tria oppida) Ad tria simul oppida.

citus Romanus erat: cujus primo impetu urbs si-
ta in plano capitur: Lucerini ac Samnites ad in-
440. ternecionem cæsi, eoque ira processit, ut Romæ,
cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur
senatus, multi delendam urbem censerent; præ-
ter odium, quod execrabile in bis captos erat,
longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam
procul ab domo civibus inter tam infestas gentes
cogebat; vicit tamen sententia, ut mitterentur
coloni; duo millia & quingenti missi.

CAPUT XVII.

*Questionibus exercendis contra occultas principum
Capue, atque Romæ conjurationes. C. Menius
Dictator dicitur; cum is, atque magister equi-
tum M. Fostius rei ejusdem criminis argueren-
tur, ut vitæ rationem reddant, magistratu se
abdicant: dicta causa, absoluntur.*

26 Eodem anno, cum omnia infida Romanis ef-
fent, Capuæ quoque occultæ principum con-
jurationes patefactæ: de quibus cum ad senatum
relatum esset, haudquaquam neglecta res est;
questiones decretæ: dictatoremque questionibus
exercendis dici placuit. C. Mænius dictus: is M.
Fostium magistrum equitum dixit. Ingens erat
magistratus ejus terror; itaque sive timore ejus,
seu conscientia, Calavios, Ovum Novumque, (ea
capita conjurationis fuerant) prius quam nomi-
narentur apud dictatorem, mors, haud dubie ab
ipsis conscita, judicio subtraxit. Deinde, ut quæ-
sitioni Campanæ materia decessit, versa Romam
interpretando res: non nominatim, qui Capuæ,
sed in universum, qui usquam coissent, conjura-
rassentve adversus Romanum populum, quæri fe-
natum iussisse; & coitiones honorum adipiscen-
tium causa factas, adversus Rempub. esse; la-
tiorque & re, & personis questio fieri; haud
abnuente dictatore, sine fine ulla questionis suæ
esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appel-
lantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomi-
na reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo, in
quos crimen intendebatur, sed universi simul ne-
re, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obste-
tur

u. c. tur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum
 440. novorum; ipsos adeo dictatorem magistrumque
 equitum, reos magis, quam quæsitores idoneos,
 ejus criminis esse: intellectu quoque ita id esse,
 simul magistratu abissent. Tum enimvero Mæ-
 nius jam famæ magis, quam imperii memor, pro-
 gressus in concionem ita verba fecit. Et omnes an-
 te acie vitæ vos conscios habeo, Quirites, & hic ipse
 bonos delatus ad me testis est innocentie meæ. Neque
 enim, quod sepe alias, quia ita tempera postulabant
 Reipub. qui bello clarissimus esset, sed qui maxime
 procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deli-
 gendus exercendis questionibus fuit; sed quoniam
 quidam nobiles homines (qua de causa, vos existi-
 mare, quam me (1) pro magistratu quicquam incom-
 pertum dicere, melius est) primum ipsas expu-
 gnare questiones omni ope annisi sunt: dein, post-
 quam ad id parum potentes erant, ne causam di-
 cerent, in presidio adversariorum, appellationem,
 & tribunitium auxilium patricii confugerunt; pos-
 tremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut
 innocentiam suam purgarent, visa) in nos irru-
 erunt, & privatis dictatorem poscere reum vere-
 cundie non fuit: ut omnes dii hominesque sciant,
 ab illis etiam, que non possunt, tentari, ne ra-
 tionem vitæ reddant: me obviam ire crimini, &
 offerre me inimicis reum; dictatura me abdicō.
 Vos queso, COSS., si vobis datum ab senatu ne-
 gotium fuerit, in me primum, & hunc M. Fos-
 lium questiones exerceatis: ut appareat, innocen-
 tia nostra nos, non majestate honoris tutos a cri-
 minationibus istis esse. Abdicat inde se dictatura,
 & post eum confestim Fostius magisterio equi-
 tum: primique apud COSS. (iis enim ab senatu
 mandata res erat) rei facti, adversus nobilium
 testimonia egregie absolvuntur. Publius etiam
 Philo, multiplicatis summis honoribus, post res
 tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobi-
 litati, causam dixit, absolutusque est. Nec diu-
 tius, ut sit, quam dum recens erat, quæstio per
 clara nomina reorum viguit; inde labi coepit ad
 viliora capita, donec coitionibus factionibusque,
 adversus quas comparata erat, oppressa est.

CA.

*Samnites, cum spe eripiendæ Romanis Capuæ in
 Campaniam descendissent, magna clade ceduntur.*

27
 Earum fama rerum, magis tamen spes Campa-
 næ defectionis, in quam conjuratum erat, Sa-
 mnites in Apuliam verfos, rursus ad Caudium re-
 vocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus oc-
 casionem aperiret, Capuam Romanis eriperent.
 Eo COSS. cum valido exercitu venerunt; & pri-
 mo circa saltus, cum utrinque ad hostem iniqua
 via esset, cunctati sunt; deinde Samnites per aper-
 ta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos
 campos, agmen dimittunt; ibique primum castra
 in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis
 equitum sæpius, quam peditum, utrinque pericu-
 lum factum; nec aut eventus eorum Romanum,
 aut moræ, qua trahebant bellum, poenitebat. Sa-
 mnitium contra ducibus & carpi parvis quotidie
 damnis, & senescere dilatione belli vires suæ vi-
 debantur; itaque in aciem procedunt, equitibus
 in cornua divisus: quibus præceptum erat, inten-
 tiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fie-
 ret, quam ad prælium flarent: aciem pediti tu-
 tam fore. COSS. Sulpitius in dextro, Poetelius in
 lævo cornu consistunt; dextra pars, qua & Samni-
 tes raris ordinibus aut ad circumeundos hostes,
 aut ne ipsi circumirentur, confisterant, latius pa-
 tefacta stetit; sinistris, præterquam quod confertio-
 res steterant, repentino consilio Poetelii COS. ad-
 ditæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ
 ad longioris pugnæ casus reservabantur, in pri-
 mam aciem extemplo emisit; universisque hostem
 primo impetu viribus impulit. Commota pedesfri
 acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in
 hunc transverso agmine inter duas acies se infe-
 rentem Romanus equitatus concitat equos: signa-
 que & ordines peditum atque equitum confundit,
 donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo
 cornu non Poetelius solus, sed Sulpitius etiam
 hortator affuerat, auctus ab suis nondum conse-
 rentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius
 exortum; unde haud dubiam victoriam cernens,
 cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis

vi.

(1) Pro magistratu. Ex dignitate magistratus.

U. C. viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos
 440. loco pulsos, victorem hostem signa in percussos
 inferentem; ceterum omnia mutavit repente consul
 adventus; nam & conspectu ducis refectus
 militum est animus: & majus, quam pro numero,
 auxilium advenerat, fortes viri: & partis al-
 terius victoria audita, mox visa etiam praelium
 restituit; tota deinde jam vincere acie Romanus:
 & omisso certamine, cædi capique Samnites, nisi
 qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum no-
 men est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut
 capta Samnitium, proditum memoriæ est.

C A P U T XIX.

Occupatæ a Samnitibus Fregellæ recipiuntur a Dictatore C. Poetelio: Nola quoque capitur: Sueffa, & Pontie coloniæ deducuntur: belli Etrusci excitata fama, dicitur Dictator C. Junius Bubulcus.

28. COSS., egregia victoria parta, protinus inde ad
 U. C. Bovianum oppugnandum legiones ducunt:
 441. ibique hiberna egerunt, donec ab novis COSS. L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius cum M. Fostio magistro equitum, exercitum accepit. Is cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano, ad Fregellas pergit; (1) unde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam: eo se intra mœnia sub aduentum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator, urbis situ circumspetto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumjecta muris incendit; nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore, sive ab C. Junio COS. (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nola ad COS. trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas. Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Sueffam & Pontiam eodem

(1) Unde post nocturnam) Quo ex loco quum noctu Samaites fugissent,

dem anno coloniæ deductæ sunt. Sueffa Auruncorum fuerat; Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant. Et, Interamnâ, & Cassinum ut deducerentur coloniæ, S. C. factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia, insequentes COSS. M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, 29
 prius quam ea cura decederet patribus Romanis, U. C.
 Etrusci belli fama exorta est; nec erat ea tempe- 442.
 state gens alia, cujus, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum; itaque, altero COS. in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dicit; is prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit; arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agit, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere; neutri finibus egressi.

C A P U T XX.

Appius Claudius Censor aquam in Urbem deducit, & viam sternit; Libertinorum filios in senatum legit: cum, eo auctore, Potitia gens Herculis sacra servos publicos docuisset, Potitiorum nomen extinguitur; ipse vero post aliquot annos luminibus capitur.

ET censura clara eo anno Ap. Claudii, & C. Plautii fuit; memoriæ tamen felicioris ad posterum nomen Appii, quod (1) viam munivit, & (2) aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamem atque ignominiosam senatus lectionem, verecundia victus collega magistratu se abdicaverat. Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fue-

(1) Viam) Quæ ab ejus nomine Appia vocitata est.

(2) Aquam in urbem duxit) Quam ab auctore operis aquam Claudiam dixerunt,

U.C. fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa
442. solemnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictum
mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem
facere posset; cum duodecim familiae ea tempestate
Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum
cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum
interiisse, sed censorem etiam Appium memori deum ira
post aliquot annos luminibus captum.

C A P U T XXI.

Improbata prava Appii lectione, a novis Coss. in senatu legendo pristinus ordo observatur. Tribuni militum & duumviri navales, primum per populum creantur. Tibicines, quod jus in publico edendi esset illis ademptum, Roma deserta, abeunt ad Tiburtinos: ab his callida arte Romanis restituntur.

30 U.C. I Taque COSS., qui eum annum secuti sunt, C.
Junius Bubulcus tertium, & Q. Æmilius Bar-
442. bula iterum, initio anni questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis (1) præteriti essent; negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum senideni in quatuor legiones a populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia; tulerent eam rogationem Trib. pl. L. Atilius, C. Martius: alterum, ut duumviros navales classis ordinandæ reficiendæque causa idem populus inberet; lator hujus plebisfuit M. Decius Trib. pl. Eiusdem anni rem, dictum parvam, præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi.

(1) Præteriti) Delati ex albo Senatorum.

passi, Tibur uno agmine abierunt, adeo ut nemo
in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. (1) Ejus
rei religio tenuit Senatum: legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaufstra victos conjiciunt, ac Romam deportant: nec prius fensere, quam plauftris in foro relictis plenos erapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc solemnitas est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent.

C A P U T XXII.

Romani Cluviam, & Bovianum eripiunt Samnitibus: a quibus deinde pertracti fraude in insidias, a Junio Cos. accensi, in ipsos insidiatores vehementer erumpunt; ac eorum multa milia cedunt.

HÆC inter duorum ingentium bellorum curam
gerebantur. Consules inter se provincias partiti: Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria forte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsesum fame in deditonem acceperant Samnites: verberibusque foedum in modum laceratos occiderant deditos. Huic insensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit; inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum, Samnitium, longe ditissimum, atque opulentissimum armis virisque; ibi quia haud tantum irarum erat,

(1) Ejus rei religio tenuit Senatum) Ex ea re religio quædam, & decemum iræ metus tetigit Senatum.

u. c. rat, spe prædæ milites accensî, oppido potiuntur; 443. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio umquam, egestum: benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset; Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse; perpulerunt ut prædatum, eo expeditæ ducerentur legiones; ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit; & primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant, & notis ordinibus in veterem disciplinam militiæ jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maxime pugnam adveſtus, desilit ex equo: & Jovem, Martemque, atque alios testatur deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse; neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam; committerentur modo uno animo omnes invadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbis, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis fretum; sed quem esse jam virtuti Romane inexpugnabilem locum? Fregellana arx, Soranaque, & ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem; ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen; ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam insituisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores: easdemque latebras, quibus se paulo ante

ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed (1) loca difficilia ab hoste quæſita, ipsos 443. cum sua fraude impediabant; itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæsa ad viginti millia hominum: victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

C A P U T XXIII.

Omnes Etruriæ populi in Romanos conjurant; eum illis jam Sutrium oppugnantibus, prælio congruitur Æmilius Cos.

32
DUM hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs focia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orbi bellum. Eo alter COS. Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis Sutrini com meatu benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentque bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora, quam tutiora consilia magis placuere ducibus, solè orto, signum pugnae propositum est; armatique in aciem procedunt: quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat: dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrinque steterunt, expectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet, & prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est; inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur: nec segnius a Romanis pugna initur. Concurreunt insensis animis: numero hostis, virtute Romanus superat: anceps prælium multis utrinque, & fortissimum quemque absumit: nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiiis fulta prima acies fuit,

(1) Loca difficilia ab hoste quæſita. Id cœrant Samnites, ut hostem, Romanum, in loca difficilia pertraherent.

U.C. fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt: nullo
 441. umquam praelio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent: post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignum apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu primo tota acies deleta uno praelio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnere fuit, ut plures post praelium faucii decederent, quam ceciderant in acie. Qu. Fabius insequentis anni COS. bellum ad Sutrium excepit: collega Fabio C. Martius Rutilus datus est: ceterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruscis venit.

CAPUT XXIV.

Cum ultra finitum lege Æmilia tempus Appius Claudius sibi censuram prorogaret, ei acriter Sempronius tribunus plebis adversatur: legi nihilominus parere nolentem in vincula duci jubet: sed auxilio trium tribunorum liberatus, solus censuram gerit.

Permulti jam anni erant, cum inter patricios magistratus, tribunosque nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat Tr. pleb.; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique, gratiorem. Is cum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spatium; Dic agendum inquit, Ap. Claudii, quidnam facturus fueris, si

eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores U. C. fuerunt, censor fuisses? Negare Appius interrogat: 444. tionem tribuni magnopere ad causam pertinere suam: nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque potissimum jussisset, id jus, ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Hæc sine ullius assensu cavillante Appio, En, inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstulit magistratu, quam obruerent eum male parata, male gesta, male retenta imperia: hæc est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepissis: hæc, adversus quam tribunitium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedisistis: hæc, quæ fœnebres leges, hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit; hoc est nomen multo, quam Tarquintorum, infestius vestræ libertati. Ita ne tandem, Ap. Claudii, cum centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? imo vero omnes scriverunt: ideo Æmiliae potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant; quia hanc postremum jusserrat populus: & quia, ubi due contrariæ leges sunt, semper antiquæ abrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarunt; cum, ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium, principem ætatis sue belli domique, ararium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure

U.C. jure censor creatus esset, populus creavit: tu unus
 444. eximius es, in quo hoc precipuum ac singulare va-
 leat? quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus
 regni nomen, ut qui optimo jure rex Rome crea-
 tus sit, creatum se dicet; quem semestri dictatura,
 quem interregno quinque dierum contentum fore pu-
 tes? quem clavi figendi, aut ludorum causa dicta-
 torem auctoritate crees? Quam isti stolidos ac socro-
 des videri creditis eos, qui intra vicesimum diem
 ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt,
 aut qui, vitio creati, abierunt magistratu? Quid
 ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C.
 Maenius dictator, quia, cum quaestiones severius,
 quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret,
 contagio ejus, quod querebat, ipsi criminis obje-
 ctata ab inimicis est: ut privatus obviam iret cri-
 mini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in
 te modestiam, ne degeneraveris a familia imperio-
 sissima, & superbissima: non die, non hora citius,
 quam necesse est, magistratu abieris: modo ne ex-
 cedas finitum tempus, satis est aut diem, aut men-
 sem censuræ adicere. Triennium, inquit, & sex
 menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram
 geram, & solus geram: hoc quidem jam regno si-
 mile est. An collegam subrogabis, quem ne in de-
 mortui quidem locum subrogari fas est? (1) pœnit-
 tet enim, quod antiquissimum solenne, & solum ab
 ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis anti-
 sitibus ejus sacri ad servorum ministerium religio-
 sus censor deduxisti: gens antiquior originibus ur-
 bis hujus, hospitio deorum immortalium sancta,
 propter te ac tuam censuram intra annum ab stir-
 pe extincta est: nisi universam rempublicam eo ne-
 fario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat
 animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo
 collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne
 abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem col-
 legam subrogavit. Et quanto modestior illius cupi-
 ditas fuit, quam tua, Appi? nec solus, nec ultra fini-
 tum lege tempus L. Papirius censuram gessit: ta-
 men neminem invenit, qui se postea auctorem se-
 queretur: omnes deinceps censes post mortem col-
 legæ se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies
 exiit

(1) Pœnit et enim) Non enim satis tibi est. Hæc ironice
 dicta accipe.

exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, U.C.
 nec lex, nec pudor corcet: virtutem in superbia, 444.
 in audacia, in contemptu deorum hominumque po-
 nis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus
 maiestate ac verecundia, quem gessisti, non modo
 manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori
 a me appellatum vellem: sed & hæc, quæ adbuç
 egi, perverbia tua & superbia coegit me loqui:
 & nisi Æmilia legi parueris, te in vincula duci
 jubebo: nec, cum ita comparatum a majoribus sit,
 ut comitiis censoris, (1) nisi duo consecerint legiti-
 ma suffragia, (2) non renuntiato altero comitia
 differantur; ego te, qui solus censor creari non possis,
 solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque cum
 dixisset, prehendi censorem, & in vincula duci
 iussit. Approbantibus sex tribunis actionem colle-
 gæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: sum-
 maque invidia omnium ordinum solus censuram
 gessit.

CAPUT XXV.

Qu. Fabius COS. ad ferendam opem obsessis Sutri-
 nis profectus, Etruscos fundit: Ciminium saltum
 ante invium ingressus, captisque inde superiori-
 bus jugis, in incompósitos impetum facit; alia
 mox insigni hostibus illata clade, urbes aliquot,
 Etruriæ capita, per legatos inducias ab Roma-
 nis impetrant.

DUM ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab E- 35
 truscis obsidebatur: consuli que Fabio, imis
 montibus ducenti ad ferendam opem focis, ten-
 tandaque munitiones, si qua posset, acies hostium
 instructa occurrit; quorum ingentem multitudi-
 nem cum ostenderet subiecta late planities; con-
 sul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, defle-
 xit paululum in clivos agmen: (aspreta erant
 strata faxis) inde signa in hostem obvertit. Etru-
 sca sola omnium, præterquam multitudinis suæ, qua
 sola freti erant, immemores, prælium ineunt adeo
 raptim

(1) Nisi duo consecerint legitima suffragia) Nisi duo plene
 consecuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscri-
 ptus est.

(2) Non renuntiato altero) Altero, qui consecit legitima
 suffragia, non tamen declarato censore.

U.C. 444. raptim & avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus conferrent, stringerent gladios, videntes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere: igitur scuta, galeæque istæ, cum etiam quos non vulneraverant turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam; neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad idus cum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem referentes, fluctuantemque & instabilem aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis hastati & principes invadunt: eum impetum non tulerunt Etrusci: versisque signis, fuga effusa castra repetunt: sed equites Romani prævesti per obliqua campi, cum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt: inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militariibus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo 36 hoste agitari coëptum. Silva erat Ciminia, magis tum invia, atque horrenda, quam nuper fuere (1) Germanici saltus: nulli ad eandem nemeracorum quidem adita: eam intrare haud fere quisquam, præter ducem ipsum, audebat: aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui aderant, consulis frater (M. Fabium, Cæsonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem, qua COS., genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat: linguamque Etruscam probe noverat: habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis litteris erudiri solitos: sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse, nutritus uni, eoque haud ignarus linguæ ejusdem: nec quicquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis, acceperat: ne quæ inter colloquia

quia insigni nota hæsitantes deprehendi possent: U. C. 444. iere pastoralis habitu, agrestibus telis, falcibus, gestisque binis armati: sed neque commercium linguæ, nec vestis, armorumve habitus sic eos texit, quam quod (1) abhorrebat a fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum: usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur: ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate, amicitiaque; atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis jussum, comiteum exercitui dierum XXX. præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc cum relata consuli essent; impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse subsistit cum equitatu; & luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant: & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur: postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit: ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repente a principibus regionis ejus concitata: Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint; cæsis, fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo 37 sorte quinque legati cum duobus tribunis pleb. venerant denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret: lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romanæ revertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum, bellum: vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima: itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra; sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde

T. Livii Tom. II.

C

in-

(1) Germanici saltus) Hercynia silva.

(1) Abhorrebat a fide) Credi non poterat.

U. C.
444.

instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatium: deinde, postquam detestare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt: ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri juberent: (1) mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invaduros. Nihil quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites jubet; præcipit ut in armis sint, quacumque diei, noctisve hora signum dederit: paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit; elevat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse: præterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: & quod sine munimento confederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt: dolabræ calonibus dividuntur ad vallum prouendum, fossæque implendas: intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur: dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem (2) ad arma trepidantes cædes oppremit: paucis armandi se datum spatium est: eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus, fugatos eques persequitur. Ad castra, ad silvas diversi tendebant: silvæ tutius dedere refugium: nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum, argentumque ipsum referri ad consulem, cetera præda militis fuit. Cæsa, aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt;

(1) Mansuros) Pernoctaturos. Sic Horat. Sat. 5. l. I. In Mammyrarum lassæ deinde urbe manemus.

(2) Ad arma trepidantes) Cum trepidatione discurrentes ad arma.

U. C.
445.
sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu coortis undique ab Tuscis Umbrisque opprimeretur. Sed ubique pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque a Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem foedusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

CAPUT XXVI.

In Samnio C. Martius Rutilus Cos. Allifas capit: prælio deinde dubio cum hostibus congressus, ipse vulnus accipit: ad famam rei adversæ dictus Dictator Papirius Cursor, eo cum novis legionibus pervenit.

38
Dum hæc in Etruria geruntur, COS. alter C. Martius Rutilus Allifas de Samnitibus cepit: multa alia castra, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset; (1) socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius progressi, excivere hostes: palatis per agros nemo obviis fuit, cum occisione occidi possent: redeuntis agmine incauto haud procul navibus affecti agrestes exuerunt prædā, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsæ est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset: itaque

C 2

armis

(1) Socii ... navales) Classarii milites.

instruſta primo ſuo ſtare loco, reliſto hoſtibus ad inſtruendum contra ſpatio: deinde, poſtquam detreſtare hoſtem ſenſere pugnam, ad vallum ſub-eunt: ubi poſtquam ſtationes quoque receptas intra munimenta ſenſere, clamor repente circa duces ortus, ut eo ſibi e caſtris cibaria ejus diei deſerri juberent: (1) manſuros ſe ſub armis, & aut nocte, aut certe luce prima caſtra hoſtium invaſuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere conſul milites jubet; præcipit ut in armis ſint, quacumque diei, noſtſive hora ſignum dederit: paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit; elevat Etruſcos: nec hoſtem hoſti, nec multitudinem multitudini comparandam ait eſſe: præterea, telum aliud occultum ſcituros in tempore: interea taceri opus eſſe. His ambagibus prodi ſimulabat hoſtes, quo animus militum multitudine territus reſtitueretur: & quod ſine munimento conſederant, veriſimilius erat quod ſimulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia ſine tumultu excitati arma capiunt: dolabræ calonibus dividuntur ad vallum prorundum, ſoſſasque implendas: intra munimenta inſtruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur: dato deinde ſigno paulo ante lucem, quod æſtſivis noſtibus ſopitæ maxime quietis tempus eſt, proruto vallo erupit acies: ſtratos paſſim invadit hoſtes: alios immobiles, alios ſemiſomnos in cubilibus ſuis, maximam partem (2) ad arma trepidantes cædes oppreſſit: paucis armandi ſe datum ſpatium eſt: eos ipſos non ſignum certum, non ducem ſequentes fundit Romanus, fugatos eques perſequitur. Ad caſtra, ad ſilvas diverſi tendebant: ſilvæ tutius dedere refugium: nam caſtra in campis ſita eodem die capiuntur: aurum, argentumque juſſum referri ad conſulem, cetera præda militis fuit. Caſa, aut capta eo die hoſtium millia ad ſexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam ſilvam ad Peruſiam pugnatam, quidam auctores ſunt;

(1) Manſuros) Pernoſturos. Sic Horat. Sat. 5. l. I. In Mammuræarum laſſi deinde urbe manemus.

(2) Ad arma trepidantes) Cum trepidatione diſcurrentes ad arma.

ſunt; metuque in magno civitatem fuiſſe, ne in- u. c.
tercluſus exercitus tam infeſto ſaltu coortis undi- 445.
que ab Tuſcis Umbrisque opprimeretur. Sed ubi-
cumque pugnatum eſt, res Romana ſuperior fuit:
itaque a Peruſia, & Cortona, & Aretio, quæ ſer-
me capita Etruriæ populorum ea tempeſtate erant,
legati pacem ſœdusque ab Romanis petentes, in-
ducias in triginta annos impetraverunt.

CAPUT XXVI.

In Samnio C. Martius Rutilus Coſ. Allifas capit: prælio deinde dubio cum hoſtibus congreſſus, ipſe vulnus accipit: ad famam rei adverſæ dictus Dictator Papirius Cuſor, eo cum novis legionibus pervenit.

DUm hæc in Etruria geruntur, COS. alter C. 38
Martius Rutilus Allifas de Samnitibus vi-
cepit: multa alia caſtella, vicique, aut deleta
hoſtiliter, aut integra in poteſtatem venere. Per
idem tempus & claſſis Romana a P. Cornelio,
quem ſenatus maritimæ oræ præfecerat, in Cam-
paniam acta, cum appulſa Pompejos eſſet; (1)
ſocii inde navales ad depopulandum agrum Nu-
cerinum proſecti, proximis raptim vaſtatis, unde
reditus tutus ad naves eſſet, dulcedine, ut fit,
prædæ longius progreſſi, excivere hoſtes: palatis
per agros nemo obvius fuit, cum occidione oc-
cidi poſſent: redeuntes agmine incauto haud pro-
cul navibus aſſecuti agreſtes exuerunt prædæ, par-
tem etiam occiderunt: quæ ſuperfuit cædi, tre-
pida multitudo ad naves compulſa eſt. Proſectio
Q. Fabii trans Ciminiam ſilvam quantum Romæ
terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium
ad hoſtes tulerat: intercluſum Romanum exerci-
tum obſideri: cladiſque imaginem Furculas Cau-
dinas memorabant: eadem temeritate avidam ul-
teriorum ſemper gentem in ſaltus invios dedu-
ctam, ſeptam non hoſtium magis armis, quam
locorum iniquitatibus eſſe. Jam gaudium invidia
quadam miſcebatur, quod belli Romani decus ab
Samnitibus fortuna ad Etruſcos avertiſſet: itaque
armis

(1) Socii ... navales) Claſſarii milites.

u.c. armis virisque ad obtinendum C. Martium COS. concurrunt; protinus inde Etruriam per Marfos ac Sabinos petitori, si Martius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis COS. fuit: dimicatum praelio utrinque atroci, atque incerto eventu est; & cum anceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit: Dictatoremque dici placebat: nec quin Curfor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuntium perferri omnibus infestis tuto posse; nec vivere Martium COS. satis fidebant. Alter COS. Fabius insensus privatim Papirio erat: quæ ne ira obfaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium COS. cum S. C. tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit: nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit: cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen (1) *diem diffidit*, quod Fautiæ curiæ fuit (2) principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, (3) abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, auspiciis re-

peti-

(1) *Diem diffidit* Rem in posterum diem rejicere coegit.
(2) *Principium* Principium hic est *prærogativa*. Centuria, curia, tribus principium dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium.

(3) *Abominandam* Male ominatam.

petitis, pertulit legem; & profectus cum legio- u. c. nibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam ex- 444. ercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Martio COS. veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detestare visi pugnam: instructos deinde, armatosque, cum ab neutris prælum inciperet, nox oppressit: quieti aliquandiu nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere.

CAPUT XXVII.

Acri commisso praelio, vires Etruscorum ab Romanis infringuntur.

Interea res in Etruria gesta: nam & cum Umbriorum exercitu acie depugnatum est: fusi tamen magis, quam cæsi hostes: quia coeptam acriter non tolerarunt pugnam: & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, (1) cum vir virum legisset, quantis numquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela: gladiis pugna coepit: & acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt (2) antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies: ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Rom., omisso equis, ad primos peditum per arma, per corpora evaserint: ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum: secuta deinde impetum eorum, (3) utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia coepta, & averti manipuli quidam: &

C 3 ut

(1) *Cum vir virum legisset* Vir virum legere dicebatur, quum in delectu aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos, quorum virtuti confiderent, legebant.

(2) *Antesignani* Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant.

(3) *Utrumque affecta erat* Quantumlibet ægra & fatigata erat.

U. C. ut semel dedere terga, etiam certiozem capeffere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etrufcorum fregit opes. Cafum in acie quod roboris fuit, caflra eo impetu capta, direptaque.

C A P U T XXVIII.

Dictator Papirius, caſis magna ſtrage Samnitibus, triumphat: inſignem eſus triumphum faciunt aurata arma ex hoſtibus capta.

40 PARI ſubinde periculo, gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui præter cæteros belli apparatus, ut acies ſua fulgeret novis armorum inſignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: ſcuta alterius auro, alterius argento calaverunt. * *Forma erat ſcuti: ſummum latius, quæ pectus atque humeri teguntur, faſtigio æquali: ad imum cuneator, mobilitatis cauſa (1), ſpongia pectori tegumentum; & ſiniſtrum crus ocrea teſtum: galeæ criſtata, quæ ſpeciem magnitudini corporum adderent: tunica auratis militibus verſicolores, argentatis linteæ candidæ: his dextrum cornu datum: illi in ſiniſtro conſiſtunt. Notus jam Romanis apparatus inſignium armorum fuerat: doſtique a ducibus erant, horridum militem eſſe debere, non calatum auro argentoque: ſed ferro, & animis fretum: quippe illa prædam verius, quam arma eſſe, nitentia ante rem, deformia inter ſanguinem & vulnera: virtutem eſſe militis decus, & omnia illa victoriam ſequi; & ditem hoſtem quamvis pauperis victoris præmium eſſe.* His Curſor vocibus inſtiſtos milites in prælium ducit: dextro ipſe cornu conſiſtit: ſiniſtro præfecit magiſtrum equitum. Simul eſt concurſum, ingens fuit cum hoſte certamen; non ſegnius inter dictatorem & magiſtrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hoſtem, lævo dextrum cornu, ſacratos more Samnitum milites, eoque candida veſte, & paribus candore armis inſignes; eos ſe orco mactare Junius dictitans, cum intuliſſet ſigna, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod

(1) *Spongia*) I. e. lorica in ſpongiæ formam texta.

Quod ubi ſenſit dictator, *Ab lævo ne cornu victo- u. C. ria incipiet, inquit, & dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam ſequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. Nec pedum virtuti equites, aut legatorum ſtudia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo conſulares, ad equites in cornibus poſitos evehuntur: adhortatique eos, ut partem ſecum capeſſerent decoris, *in tranſverſa latera hoſtium incurunt:* is novus additus terror cum ex parte utraque circumvaſiſſet aciem, & ad terrorem hoſtium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intuliſſent gradum, tum fuga ab Samnitibus coepta. Jam ſtrage hominum, armorumque inſignium campi repleri: ac primo pavidos Samnites caſtra ſua accipere: deinde ne ea quidem retenta: captis, direptisque ante noctem injeſtus ignis. Dictator ex S. C. triumphavit: cujus triumpho longe maximam ſpeciem captiva arma præbuere: tantum magnificentia viſum in iis, ut aurata ſcuta dominis (1) *argentariorum* ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, cum tenſæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum inſignibus armis hoſtium uſi ſunt: Campani, ab ſuperbia & odio Samnitium, gladiatores, quod ſpectaculum inter epulas erat, eo ornatum armarunt, (2) Samnitiumque nomine appellarunt.

C A P U T XXIX.

Et in Etruria & in Samnio ſecunda belli fortuna.

Eodem anno cum reliquis Etrufcorum ad Peruſiam, quæ ipſa induciarum fidem ruperat, Fabius COS. nec dubia, nec difficili victoria dimicat; ipſum oppidum (nam ad mœnia victor acceſſit) cepiſſet, ni legati dedentes urbem exiſſent. Præſidio Peruſiæ impoſito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ ſe Romam ad

C 4

Se-

(1) *Argentariorum*) Officinarum, in quibus argentea vaſa fabricantur.

(2) *Samnitium*) Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur.

H. C. Senatum missis, consul praestantior etiam, quam
 422. dictator, victoria triumphans urbem est investus:
 quin etiam devictorum Samnitium decus magna
 ex parte ad legatos P. Decium & M. Valerium
 est versum: quos populus proximis comitiis, in-
 41 genti consensu, consulem alterum, alterum praetorem
 declaravit. Fabio ob egregie perdomitam
 Etruriam continuatur consulatus: Decius collega
 422. datur. Valerius praetor quartum creatus. COSS.
 partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fa-
 bio evenit. Is profectus ad Nuceriam, Alphater-
 nam, jam tum pacem petentes, quod uti ea, cum
 daretur, nolissent, aspernatus, oppugnando sub-
 egit. Cum Samnitibus acie dimicatum: haud ma-
 gno certamine hostes victi; neque ejus pugnae
 memoria tradita foret, ni Marsi eo primum pra-
 dio cum Romanis bellassent. Secuti Marforum
 defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt.
 Decio quoque alteri COS. secunda belli fortuna
 erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum
 exercitui praebere, atque inducias in XL. annos
 petere. Vulturnensium castella aliquot vi coepit:
 quaedam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus
 essent: circumferendoque passim bello, tantum
 terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum soe-
 dus a COS. peteret. Ac de eo quidem nihil im-
 petratum: induciae annuae datae: stipendium exer-
 citui Romano ab hoste in eum annum pensum,
 & binæ tunicæ in militem exactæ: ea merces in-
 duciarum fuit.

C A P U T XXX.

*Contra Umbros repente rebellantes iussus Fabius
 COS. ex Samnio ducere exercitum, rem feliciter
 gerit: ob id illi prorogatur imperium.*

Tranquillas res jam Etruscis turbavit repenti-
 na defectione Umborum, gentis integræ a cla-
 dibus belli, nisi quod transitum exercitus ager
 fenerat. II, concitata omni juventute sua, &
 magna parte Etruscorum ad rebellionem compul-
 sa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post
 se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Ro-
 mam ituros, magnifice de se, ac contemptim de

Ro-

Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum U.C.
 eorum ubi ad Decium COS. perlatum est, adur-
 bem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in
 agro Pupiniensi ad famam intentus hostium con-
 422. sedit. Nec Romæ spernebatur Umborum bellum:
 & ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica
 clade, quam intutam urbem incolerent: itaque
 legati ad Fabium COS. missi sunt, ut, si quid
 laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam
 propere exercitum duceret: dicto paruit COS.,
 magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiae
 Umborum erant, perrexit. Repens adventus COS.
 quem procul Umbria in Samnio bello alio occupa-
 tum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii re-
 cedendum ad urbes munitas, quidam bellum omit-
 tendum censerent. (1) Plaga una (materiam
 ipsi appellant) non continuavit modo ceteros in armis,
 sed confestim ad certamen egit: castra vallantem
 Fabium adorti sunt: quos ubi effusos ruere in
 munimenta consul vidit, revocatos milites ab o-
 pere, prout loci natura tempusque patiebatur,
 ita instruit; cohortatusque praedicatione vera qua in
 Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exi-
 guam appendicem Etrusci belli conficere jubet; &
 vocis impiæ poenas expetere, qua se urbem Roma-
 nam expugnaturus minati sunt. Hæc tanta sunt ala-
 critate militum audita, ut clamor sua sponte ortus
 loquentem interpellaverit ducem: ante imperium
 deinde concentu tubarum accornuum cursu effu-
 so in hostem feruntur: non tamquam in viros, aut
 armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo
 eripi coepta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi
 ad consulem: armatique milites ex acie in aciem
 transferri; & sicubi est certamen, scutis magis,
 quam gladiis geritur res: umbonibus, (2) incu-
 sa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum,
 quam caditur: atque una vox ponere arma ju-
 bentium, per totam fertur aciem. Itaque inter
 ipsam certamen facta deditio est a primis aucto-
 ribus belli: postero infrequentibusque diebus & ce-
 teri Umborum populi deduntur. Oculicani spon-
 sione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis 43

C 5

victor

(1) Plaga una) Plaga hic populum significat.

(2) Incussa ala) Incusso iacerto. Tale quid l. XXX. c. 24.
 Ala dicitur & umbonibus pulsantes.

victor belli, in suam provinciam exercitum reduxit: itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius COSS. fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium.

CAPUT XXXI.

Volumnius Cos. cum Salentinis prospere pugnat. Fabius procos. Samnites fusos in castra, & ad deditionem compulsores, sub jugum mittit. Hernici, quod cives sui, qui pro Samnitibus militaverant, Romanis missi, in custodiam traditi essent, Romanis bellum indicunt.

Appium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio Tr. pl. interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegæ novum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes auget, quando belli decus penes alios esset. Volumnium Provincie haud poenituit: multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit: prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat & periculi, & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit: minime ambigua res fuit: fusi hostes, atque in castra compulsi: nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumfessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset: postero die, vixdum luce certa, deditioni fieri coepta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur: hi omnes sub jugum missi: sociis Samnitium nihil cautum: ad VII. millia sub corona venire: qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus: eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & cum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent: per Latinos populos custodiendi dantur; iussique eam integram rem novi COSS. P. Cornelius Aruina, Q. Martius Tremulus (ii enim jam

creati erant) ad Senatum referre: id ægre passi u.c. Hernici, consilium populorum omnium habenti-
bus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatēque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

CAPUT XXXII.

Martius Cos. Hernicos subigit: cum in Samnium, ubi difficulter collega rem gerebat, transisset, ipsius adventu Samnites quoque debellantur: ob militarem virtutem, præter triumphum, statua equestri in foro posita decoratur.

IN Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum foede sævitum: itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Martio novi hostes (jam enim Anagnis Hernicisque aliis bellum iustum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset; & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret, adeo ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. (1) Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsentis terrore, ac vetustate gentis gloriæ fuit: nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum (2) inducias, ita ut ad Senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio, frumentoque, & singulis in militem tunicis: ab senatu ad Martium rejecti, cui S. C. permissum de Hernicis erat: isque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter COS., superior viribus, locis impeditior erat: omnia itinera obseperant hostes, saltusque pervios ceperant; nequa subvehi commeatus

(1) Ceterum Hernicum bellum) Reliqua Hernici belli, ut ceterum sit nomen, non adverbium.

(2) Inducias ... pacti sunt bimestri stipendio) I. e. ea legi: ut bimestre stipendium exercitui Romano præberetur.

U. C. possent: neque eos, cum quotidie signa in aciem
 447. consul proferret, elicere ad certamen poterat: fa-
 sisque apparebat, neque Samnitum certamen præ-
 sens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Martii, qui Hernicis subactis matura-
 vit collegæ venire auxilio, moram certaminis ho-
 sti exemit: nam, ut qui ne alteri quidem exer-
 citui se ad certamen credidissent pares, conjungi
 utique passi duos consulares exercitus, nihil cre-
 derent superesse spei; advenientem incompósito
 agmine Martium aggrediuntur: raptim collata sar-
 cinæ in medium: & prout tempus patiebatur, in-
 structa acies: clamor primum in stativa perlatus,
 deinde conspectus procul pulvis tumultum apud
 alterum consulem in castris fecit: isque confestim
 arma capere iussis, raptimqueeductis in aciem
 militibus, transversam hostium aciem, atque alio
 certamine occupatam invadit, clamitans, *sum-
 mum flagitium fore, si alterum exercitum utrius-
 que victoria compotem finirent fieri, nec ad se suis
 belli vindicarent decus.* Qua impetum dederat,
 perumpit: aciemque per mediam in castra ho-
 stium tendit; & vacua defensoribus capit, atque
 incendit. Quæ ubi flagrantia Martianus miles con-
 spexit, & hostes respexere; tum passim fuga coepta
 Samnitium fieri: sed omnia obtinet cædes: nec
 in ullam partem tutum perfugium est: jam, XXX.
 millibus hostium cæsis, signum receptui consules
 dederant: colligebantque in unum copias, invi-
 cem inter se gratantes: cum repente visæ procul
 hostium novæ cohortes, quæ in supplementum
 scriptæ fuerant, integrare cædem: in quas nec
 iussu consulum, nec signo accepto victores va-
 dunt, malo tirocinio imbuendum Samnitum cla-
 mitantes. Indulgent COSS. legionum ardori; ut
 qui probe scirent, novum militem hostium, inter
 perculos fuga veteranos, ne tentando quidem satis
 certamini fore: nec eos opinio fessellit: omnes
 Samnitium copiarum veteres, novæque montes pro-
 ximos fuga capiunt: eo & Romana erigitur acies:
 nec quicquam satis tuti loci victis; & de jugis,
 quæ ceperant, funduntur: jamque una voce omnes
 pacem petebant. Tum, trium mensium frumento
 imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem
 junctis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius
 in

in Samnio relictus. Martius de Hernicis trium-
 phans in urbem rediit: statuaque equestris in fo-
 ro decreta est, quæ ante templum Castoris posita
 est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Veru-
 lano, Ferentinati, (1) quia maluerunt, quam civi-
 tatem, suæ leges reddita: connubiumque inter ipsos,
 quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, per-
 missum. Anagninis, quique arma Romanis intul-
 lerant, civitas sine suffragii latione data; concilia,
 connubiaque adempta: & magistratibus, præ-
 terquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem
 anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore lo-
 cata est: quam COS. bello Samnitium voverat:
 ab eodem, collegaque ejus M. Valerio Maximo
 viâ per agros publica impensa facta: & cum Car-
 thaginiensibus eodem anno foedus tertio renova-
 tum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comi-
 ter munera missa. Dictatorem idem annus habuit
 P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. 44
 Decio Mure: ab iis, propter quæ creati erant, co-
 mitia consularia habita, quia neuter COSS. potuerat u. c.
 bello abesse. Creati COSS. L. Postumius, T. Minu-
 tius. Hos COSS. Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit:
 biennio exempto, quo Claudium Volumniumque,
 & Cornelium cum Martio COSS. factos tradidi-
 mus: memoria ne fugerit in annalibus digerendis,
 an consulto binos consules salios ratus trans-
 gesserit, incertum est. Eodem anno in campum
 Stellatæ agri Campani Samnitium incursiones fa-
 ctæ: itaque ambo COSS. in Samnium missi: cum
 diversas regiones, Trifernum Postumius, Bovianum
 Minutius petissent: Postumii prius ductu ad Tri-
 fernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites vi-
 ctos, ac triginta millia inde hominum capta tra-
 dunt: alii Marte æquo discessum: & Postumium
 metum simulantem, nocturno itinere clam in
 montes copias abduxisse: hostes secutos duo mil-
 lia inde locis munitis & ipsos confedissee. Consul,
 ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse
 videretur; postquam & munimentis castra firma-
 vit, & omnia apparatu rerum utilium instruxit,
 relicto firmo præsidio, vigilia tertia, qua duci
 proxime potest, expeditas legiones ad collegam, &
 ipsum

(1) Quia maluerunt, quam civitatem? I. e. suis legibus
 vivere qualuerunt; quam cives esse Romani.

U. C. 449. ipsum adversus alios sedentem, ducit: ibi auctore Postumio Minutius cum hostibus signa confert: & cum anceps prælum in multum diei processisset, tum Postumius, integris legionibus defessam jam aciem hostium improvise invadit: itaque cum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occisione occisi hostes; signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perreptum. Ibi duo victores exercitus percussum jam fama hostem adorti fundunt, fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium C. Gellius, multique alii mortales: & castra utraque capta: & Bovianum, ubi postero die ceptum oppugnari, brevi capitur: magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minutium COS. cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum, & ab eo, cum ad exercitum Minutii missus esset, Bovianum captum. Eodem anno Sora, Arpinum, Serennia recepta ab Samnitibus; Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

CAPUT XXXIII.

Samnitibus fœdus datur; Æquis, qui Samnites contra Romanos auxiliis juverant, & postea aperte etiam defecerant, bellum indicitur: captis & incensis eorum quadraginta oppidis, Æquorum nomen prope ad interuersionem deletur.

U. C. 449. 45. P. Sulpitio Saverione, P. Sempronio Sopho COS. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere: quibus suppliciter agentibus responsum est: nisi sepe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultra citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium COS. cum exercitu brevi in Samnio fore: eum ad bellum pacem ne inclinent animi, falli non posse: comperita omnia Senatui relaturum: decedentem ex Samnio COS. legati sequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito comitatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus

recl-

redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; & post Hernicos subactos, universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: & postquam, isto Romæ cum Samnitibus fœdere, faciales venerant res repetitum, tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit, suas leges Romane civitati præoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore. Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis iussit: consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium confederunt. Æquorum exercitus, ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare: alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent: movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidii urbium relictarum excidia: itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum avertisset, audita; ut prima vigilia diversis e castris ad deportanda omnia, tuendaque mœnibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accipere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; & ubi nemo obviis ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt: ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt: transgressi deinde vallum, cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errore faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Æquorum prope ad inter-

U. C. 449.

u. c. necionem deletum. De Æquis triumphatum: ex-
 449. emploque eorum clades fuit, ut Marrucini,
 Marfi, Peligni, Frentani mitterent Romam ora-
 tores pacis petendæ, amicitiaque: iis populis fœ-
 dus petentibus datum.

C A P U T XXXIV.

C. Flavius ex humili fortuna per forensem factio-
 nem edilitatem curulem consequutus, adversus
 nobiles, suæ conditionis contemptores, multa con-
 tumaciter facit; ex indignatione, quod in ma-
 nu humillimorum comitia essent, fit ordinum in
 Civitate discessio: ad eos reconciliandos Q. Fab-
 Censor turbam forensem in quatuor tribus, ur-
 banas appellatas, conjicit: inde Maximi sibi
 nomen parit.

45 Eodem anno C. Flavius Cn. filius, scriba, pa-
 tre libertino, humili fortuna ortus, ceterum
 callidus vir, & facundus, ædilis curulis fuit. In-
 venio in quibusdam annalibus, (1) cum appare-
 ret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret,
 (2) neque accipi nomen, (3) quod scriptum fa-
 ceret; (4) tabulam posuisse, & jurasse se scri-
 ptum non facturum. Quem aliquanto antea de-
 fuisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tri-
 bunatus ante gesto, triumviratibusque, (5) noctur-
 no altero, altero coloniarum deducendæ. Cæterum
 (id quod haud discrepat) contumacia adversus
 contemnentem humilitatem suam nobiles certavit:
 (6) civile jus repositum in penetralibus pontifi-
 cum evulgavit; (7) fastosque circa forum in al-
 ho proposuit; ut, (8) quando lege agi posset, sci-

(1) Quum apparet ædilibus) Quum inter apparitores ædi-
 lium esset.

(2) Neque accipi nomen) Neque rationem sui haberi tam-
 quam legitimi candidati.

(3) Quod scriptum faceret) Quod scribæ ministerio fungere-
 tur. Scriptum hic a scriptis, us.

(4) Tabulam) Quæ erat velut insigne ministerii sui.

(5) Nocturno) Triumviri nocturni incendiis per urbem ar-
 cendis præerant.

(6) Civile jus) Legis actiones.

(7) Fastos) Kalendarium, quo tota dierum fastorum nefa-
 storumque ratio continebatur.

(8) Quando lege agi posset) Quibus diebus posset legitimæ
 actiones ad persequendum jus suum suscipi.

sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani, sum-
 ma invidia nobilium, dedicavit: coactisque con-
 sensu populi Cornelius Barbasus Pontifex Maxi-
 mus verba præire: cum, more majorum, nega-
 ret, nisi COS. aut imperatorem posse templum
 dedicare: itaque ex auctoritate Senatus latum ad
 populum est, ne quis templum aramve injussu
 Senatus, aut Tr. pleb. partis majoris dedicaret.
 Haud memorabilem rem per se, nisi documen-
 tum sit adversus superbiam nobilium plebejæ li-
 bertatis, referam. Ad collegam agrum visendi
 causa Flavius cum venisset; consensuque nobi-
 lium adolescentium, qui ibi affidebant, assurre-
 ctum ei non esset: curulem afferri sellam eo jus-
 sit: (1) ac sede honoris sui anxios invidia inimi-
 cos spectavit. Ceterum Flavius dixerat ædilem
 forensis factio, Ap. Claudii censura vires nacta:
 qui Senatum primus libertinorum filiis lectis in-
 quinaverat: & posteaquam eam lectionem nemo
 ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas
 petierat, opes urbanas: humilibus per omnes tri-
 bus divisit, (2) forum & campum corripit: tan-
 tumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut
 plerique nobilium annulos aureos, & (3) phale-
 ras deponerent. Ex eo tempore in duas partes di-
 cessit civitas: aliud integer populus fautor & cul-
 tor honorum, aliud forensis factio tenebat: donec
 Q. Fabius, & P. Decius censores facti. Fabius, si-
 mul concordiae causa, simul ne humillimorum in
 manu comitia essent, omnem forensem turbam
 excretam in quatuor tribus conjecit, urbanasque
 eas appellavit, adeoque eam rem acceptam gra-
 tis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod
 tot victoriis non pepererat, hac ordinum tempe-
 ratione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut
 equites Idibus quintilibus transveherentur.

(1) Ac sede) Et e sede.

(2) Forum & campum) Comitia tributa, quæ in foro, &
 comitia centuriata, quæ in campo Marzio habebantur.

(3) Phaleras) Ornamenti genus, quod Equitum erat insigne.

L I B E R

D E C I M U S.

C A P U T I.

Sora, & Alba coloniæ deducuntur: de Frusinatibus, quod Hernicos sollicitasset, supplicium sumitur. In Umbriam propter quasdam incursiones fit parva expeditio. Æquos ad bellum coortos Dictator Junius Bubulcus superat: classis Græcorum ad litora Italiæ defertur: a finibus Salentinorum a Rom. repulsa, ad Venetorum litora pervenit: cum terras Patavinorum tenuisset, ibi magna clade fœdatur.

I
U. C.
450.

IUCIO Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram, atque Albam coloniæ deductæ: Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites: eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno (1) Arpinatibus, Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitique conjurationis ejus, quæstione ab COSS. ex S. C. habita, virgis casti, ac securi percussi: tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est, quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursions armorum in agros fieri: in eam speluncam penetratum cum signis est, & ex eo loco obscuro multa vûnera accepta, maximeque lapidum ictu: donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utraq; fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armorum ruentia novissime in ipsas flammis, dum evadere tendunt, absumta. M. Livio Dentre, & M. Emilio COSS. redintegratum Æquorum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Ceterum

U. C.
451.

(1) Arpinatibus) Arpinum in Volscis patria fuit Marii & Ciceronis.

rum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus, solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus ejus causa dictator diceretur C. Junius Bubulcus: is cum M. Tintinio magistro equitum profectus primo congressu Æquos subegit: ac die octavo triumphans in urbem cum redisset, ædem Salutis, quam COS. voverat, censor locaverat, dictator dedicavit. Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ litora appulsa, Thurios urbem in Salentinis cepit. Adversus hunc hostem COS. Emilius missus, prælio uno fugatum compulsi in naves. Thuriæ redditæ veteri cultori, Salentinoque agro pax parta. Junium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdam annalibus invenio: & Cleonymum prius, quam conflegendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumventus inde Brundisii promontorium, medioque sinu Adriatico ventis latus, cum lava importuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent: penitus ad litora Venetorum pervenit: ibi expositis paucis, qui loca explorarent: cum audisset tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni: ulteriora colles: inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naves cum in stationem tutam vidisset (Meduacus amnis erat) eo investam classem subire flumine adverso jussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis: in leviora navigia transgressa multitudo armorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit: ibi egressi, levi præsidio navibus relicto, vicos expugnant: inflammant tecta: hominum, pecudumque prædas agunt: & dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt: hæc ubi Patavium sunt nuntiata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt: altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem XIV. ab oppido aberat) ducta: in maves parvas, custodibus interemtis, impetus

2

U. C.
451.

sa.

U.C. factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere; & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obfistunt: ita in medio circumventi hostes, cæsq; pars capti classem indicant, regemque Cleonymum tria inde millia abesse: ibi captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent: profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes circumvadunt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Adriatici prospere adita, discessit: rostra navium, spoliisque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patavii monumentum navalis pugnae eo die, quo pugnatum est, quotannis solemni certamine navium in flumine oppido medio exercetur.

C A P U T II.

Exorto ab Etruscis, & Maris terrore, dicitur Dictator M. Valerius Maximus: Maris victis, dum ille Romæ abest causa repetendorum auspiciorum, magister equitum ab Etruscis circumventus, clamdem accipit: reversus Dictator, nequicquam denovo insidias molitos Etruscis superat; ac de illis triumphat.

3 Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam istum est foedus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nuntiabatur: ubi *Licinium* genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis coemptum, simul a Maris agrum vi teneri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor milibus hominum scriptis: itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum: id magis credo, quam Q. Fabium, ea ætate, atque

que eis honoribus, Valerio subiectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marfos fundit: compulsis deinde in urbes unitas, Miloniam, Plestiniam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marfis foedus restituit. Tum in Etruscis versum bellum; & cum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur, signisque aliquot amissis, foeda militum cæde ac fuga in castra est compulsus: qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianæ sævitæ, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset. Nuntiata ea clades Romam, majorem, quam res erat, terrorem excivit: nam, ut exercitu deleta, ita justitium indictum, custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta: omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistrum equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exercitum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur: itaque confestim castra inde in agrum Rufellanum promovit: eo & hostes secuti: & quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Testa semirutæ, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant: ibi additis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum: ad quam illecebram cum commoveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas munitiones in-clamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent? Hæc cum legato Cerrites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen injussu movere se auderent: jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an

U.C. an urbano propior esset. Cum referrent, sonum
 451. linguarum, & corporum habitum, & nitorem, culti-
 tiora, quam pastoralia esse: *Ite igitur, dicite*, in-
 quit, *detegant nequicquam conditas insidias*: om-
 nia scire Romanum: nec magis jam dolo capi,
 quam armis vinci posse. Hæc ubi audita sunt, &
 ad eos, qui confederant in insidiis, perlata; con-
 surrectum repente ex latebris est, & in patentem
 ad conspectum undique campum prolata signa:
 visa legato major acies, quam quæ ab suo præsi-
 dio sustineri posset: itaque propere ad dictatorem
 auxilia accitum mittit: interea ipse impetus ho-
 5 stium sustinet. Nuntio allato, dictator signa feri-
 ri, ac sequi armatos jubet: sed celeriora propere
 omnia imperio erant: rapta extemplo signa, arma-
 que: & vix ab impetu & cursu tenebantur: cum
 ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum
 concitior accidens clamor ab incremente certami-
 ne: urgent itaque alii alios, hortanturque si-
 gniferos ut ocyus eant: quo magis festinantes ire
 videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac
 sensim incedere jubet. Etrusci contra, (1) prin-
 cipio exciti pugnae, omnibus copiis aderant, &
 super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones
 Etruscorum capeffisse pugnam: nec iam ab suis
 resisti posse; & ipse cernit ex superiore loco, in
 quanto discrimine præsidium esset. Ceterum fre-
 tus, satis esse etiam nunc tolerando certamini le-
 gatum, nec se procul abesse periculi vindicem,
 quam maxime vult fatigari hostem, ut integris
 adoriatur viribus seffos: quamquam lente proce-
 dunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti
 utique modicum erat spatium. Prima incedebant
 signa legionum, ne quid occultum aut repentinum
 hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter or-
 dines peditum, qua satis laxo spatio equi per-
 mitteri possent. (2) Pariter sustulit clamorem acies:
 & immixtus eques libero cursu in hostem invehit-
 tur; (3) incompotitisque adversus equestrem pro-
 cellam subitum pavorem offundit. Itaque ut pro-
 pe

(1) *Principio exciti pugnae* Principio pugnae a suis insidia-
 toribus commissa exciti e castris.

(2) *Pariter* Uno eodemque tempore.

(3) *Incompotitis* Quum incompotiti essent præ ardore pu-
 gnandi.

pe serum auxilium jam pene circumventis, ita U.C.
 universa requies data est: integri accepere pu-
 451. gniam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit: fusi
 hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa
 Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem
 conglostantur: hærent fugientes in angustiis por-
 tarum: pars magna aggerem vallumque conscen-
 dunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut supe-
 rare aliqua & evadere possent. Forte quodam lo-
 co male densatus agger pondere superstantium in
 fossam procubuit: atque ea cum deos pandere
 viam fugæ conclamassent, plures inermes quam
 armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etru-
 scorum vires: & pacto annuo stipendio, & duum
 mensum frumento, permissum ab dictatore, ut
 de pace legatos mitterent Romam. Pax negata:
 induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in ur-
 bem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili
 prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, sedi-
 tionibus tantum Aretinorum compositis, & Lici-
 nio genere cum plebe in gratiam reducto. COS.
 ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem,
 atque adeo etiam absentem creatum, credidere
 quidam; & per interregem ea comitia habita: id
 unum non ambigitur, consulatum cum Apulejo
 Pansa gessisse.

C A P U T III.

*Ceteris rebus tranquillis, discordiam excitant trib.
 plebis Q., & Cn. Ogulnii; a quibus promulgata
 rogatio, ut quatuor pontifices, & quinque augu-
 res de plebe adlegerentur, certaminum causa est
 inter Ap. Claudium, & P. Decium Murem: pro-
 pugnante pro lege Decio, ea tandem accipitur.*

M. Valerio, & Q. Apulejo COSS. satis pacatæ 6
 foris res fuere. Etruscum adversæ belli res, U.C.
 & induciæ quietum tenebant: Samnitem multo-
 452. rum annorum cladibus domitum, haud dum fœ-
 deris novi poenitebat. Romæ quoque plebem quie-
 tam & exoneratam deducta in colonias multitudo
 præstabat: tamen, ne undique tranquillæ res es-
 sent, certamen injectum inter primores civitatis
 Patricios plebeiosque ab Tr. pl. Q. & Cn. Ogulniis,
 qui,

U.C. qui, undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustrata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebejos: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset; rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum: quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio: cum inter augures constet, (1) imparem numerum debere esse: ut tres antiquæ tribus, Ramnenses, Tatienses, & Luceres suum quæque augurum habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adjecti, novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum quia de plebe adiegebantur; juxta eam rem ægre passi patres, quam cum consulatum vulgari viderent: simulabant ad deos id magis, quam ad se pertinere; ipsos viros, ne sacra sua polluantur; id se optare tantum, ne qua in remp. clades veniat; minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci; & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem; qui cum eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cum plebejis consulatus rogabatur, differuissent: (2) retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant; incinctum Gabinio cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo, ac legionibus

(1) *Imparem numerum*) Nempe ternarium, vel e ternario factum.

(2) *Retulisse . . . parentis sui speciem*) Revocasse & oratione ob oculos imaginem parentis sui posuisse.

nibus Romanis devovisset; tum P. Decium COS. U. C. patrum primumque diis immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur, eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dii, quam Ap. Claudii? cassius eum sacra privata facere, & religiosius deos colere, quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot COS. plebeji, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebejorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi: (1) jam ne nobilitatis quidem sue plebejos pœnitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriat, non plus spei fore Senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebejis ductibus. Quod cum ita se habeat, cui deorum hominumve indignum videri potest, inquit, eis viris, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, (2) tunica palmata, & (3) toga picta, & (4) corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adicere? Qui Jovis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem vestitus in Capitolium ascenderit; si conspiciatur cum (5) capide ac (6) lituo, capite velato victimam cedat, auguriumve ex arte capiat? cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? equidem (pace dixerim deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddimus dignatione nostra bonoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra causa expectamus.

T. Livii Tom. II.

D

ut,

(1) *Jam ne nobilitatis*) Nobilitas ducebatur ab majorum honoribus. Hinc plebeji, quorum patres consulatum &c. gesserant, nobiles erant.

(2) *Tunica palmata*) Intextis palmis ornata, quam triumphantes gestabant.

(3) *Toga picta*) Toga purpurea diversarum rerum figuris acu pictis ornata erat, ipsa quoque triumphantium insignis.

(4) *Corona triumphali*) Antiquitus e lauro, postea ex auro.

(5) *Capide*) Capitis poculi genus, a capiendo.

(6) *Lituo*) Lituus fuit baculus sine nodo aduncus.

U. C. ut, quos privatim colimus, publice colamus. Quid
 452. autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit cau-
 8 sa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in pos-
 sessione unius amplissimi simul sacerdotii? decem-
 viros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac factorum
 populi hujus interpretes, antistites eisdem Apollinaris
 sacri, ceremoniarumque aliarum plebejos videmus;
 nec tum patriciis ulla injuria facta est, cum duum-
 viris sacris faciundis adjectus est propter plebejos
 numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus,
 quinque augurum loca, quatuor pontificum adje-
 cit, in quæ plebeji nominentur: non ut vos, Ap-
 pi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homi-
 nes plebeji divinis quoque rebus procurandis, sicut
 in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. No-
 li erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habe-
 re, quem in censura, quem in consulatu colle-
 gam habere potuisti: cujus tam dictatoris magister
 equitum, quam magistri equitum dictator esse potes.
 Sabinum advenam principem nobilitatis vestre,
 seu Atilium Clausum, seu Ap. Claudium mavul-
 tis, illi antiqui patricii in suum numerum acce-
 perunt; ne fastidieris nos in sacerdotum numerum
 accipere; multa nobiscum decora afferimus: imo
 omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sex-
 tius primus de plebe COS. est factus: Caius Lici-
 nius Stolo primus magister equitum: C. Martius
 Rutilus primus & dictator, & censor: Q. Publilius
 Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem
 penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere,
 vos solos justum imperium & auspiciū domi mi-
 litiaque: æque adhuc prosperum plebejum, ac pa-
 triciū fuit, porroque erit. (1) En Romæ unquam
 fando audistis, patricios primo esse factos, non de
 celo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est,
 nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem
 ciere possum, avumque jam poterit filius meus.
 (2) Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia
 negata adipiscamur. Certamen tantum patricii pet-
 unt, nec curant, quem eventum certaminum ha-
 beant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, fel-
 ixque sit vobis ac reip. uti rogas, jubendam censeo.

Vo-

(1) En unquam) Numquamne?

(2) Nihil est aliud in re) Hoc unum agitur a patriciis, ut
 nihil adipiscamur, nisi negatum fuerit.

Vocare tribus extemplo populus jubebat: appare- u.c.
 batque accipi legem: ille tamen dies est interces- 453.
 sione sublatus; postero die deterritis tribunis, in- 9
 genti consensu accepta est. Pontifices creantur,
 suasor legis, P. Decius Mus, P. Sempronius So-
 phus, C. Martius Rutilus, M. Livius Denter.
 Quinque augures item de plebe, C. Genutius,
 P. Aelius Pætus, M. Minutius Fessius, C. Mar-
 tius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem
 augurum numerus factus.

CAPUT IV.

Lex de provocatione ad populum a Valerio Cos.
 tertium fertur: ab eodem Aequi rebellantes su-
 perantur: Lustrum a censoribus conditur: duæ
 tribus adduntur, Aniensis, & Tarentina: in Um-
 briam per fraudem duorum oppidanorum Nequi-
 num capitur.

Eodem anno M. Valerius COS. de provocatio-
 ne legem tulit, diligentius sanctam; tertio
 ea tum post reges exactos lata est semper a fami-
 lia eadem; causam renovandæ sæpius haud aliam
 fuisse reor, quam quod plus paucorum opes,
 quam libertas plebis, poterant. Portia inde lex
 sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi
 poena, si quis verberasset, necassetve civem Ro-
 manum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui pro-
 vocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset;
 si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam im-
 probe factum, adiecit; id (qui tum pudor homi-
 num erat) visum credo vinculum satis validum le-
 gis; nunc vix * servo ita minetur quisquam. Bel-
 lum ab eodem consule haudquaquam memorabile
 adversus rebellantes Aequos, cum, præter animos
 feroces, nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum
 est. Alter COS. Apulejus in Umbria Nequinum
 oppidum circumfedit; locus erat arduus, atque in
 parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec
 vi, nec munimento capi poterat; itaque eam infe-
 ctam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torqua- u. c.
 tus, novi COSS. acceperunt. In eum annum cum 453.
 Q. Fabium COS. non petentem omnes dicerent cen-
 turia, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tu-
 bero

U. C. bero tradunt differendi sibi consulatus in bellico-
 452. siorem annum : eo anno majori se usui reipub.
 fore urbano gesto magistratu : ita nec dissimulan-
 tem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem
 curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro
 certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso
 effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse tradit
 C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvili-
 um, Q. F. Maximum: id credo cognomen errorem in
 ædilibus fecisse, secutamque fabulam mistam ex
 ædilitiis & consularibus comitiis convenientem eri-
 rori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempro-
 nio Sopho, & P. Sulpitio Saverione censoribus :
 (1) tribusque additæ duæ, (2) Anienfis, ac (3)
 10 Tarentina. Hæc Romæ gesta : ceterum ad Nequi-
 num oppidum cum segni obsidione tempus tere-
 retur; duo ex oppidanis, quorum erant ædificia
 juncta muro, specu facto, ad stationes Romanas
 itinere occulto perveniunt; inde ad consulem de-
 ducti, præsidium armatum se intra moenia & muros
 accepturos, confirmant. Nec aspernanda res visa,
 neque incaute credenda: cum alter eorum (nam
 alter obses retentus) duo exploratores per cunicu-
 lum missi: per quos satis comperta re, trecenti
 armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte
 portam, quæ proxima erat, cepere: qua refracta,
 COS. exercitusque Romanus sine certamine urbem
 invasere: ita Nequinum in ditionem populi Ro-
 mani venit: colonia eo adversus Umbros missa,
 (4) a flumine Narnia appellata; exercitus cum
 magna præda Romam reductus.

CAPUT V.

*Etrusci frustra conati cum Gallis per pecuniam so-
 cietatem contra Romanos inire, bellum ipsi mo-
 liuntur: cum profectus contra illos Manlius Cos.,
 equo effusus, mortuus esset, mittitur M. Vale-
 rius Cos. dictus.*

Eodem anno ab Etruscis adversus inducias pa-
 ratum bellum; sed eos alia molientes Gallo-
 rum

rum ingens exercitus fines ingressus, paulisper a U. C.
 proposito avertit; pecunia deinde, qua multum 453.
 poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos
 conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis
 bellarent; de societate haud abnuunt barbari: de
 mercede agitur; qua pacta, acceptaque, cum pa-
 rata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus
 juberet: inficias eunt; mercedem se belli Roma-
 nis inferendi pactos: quicquid acceperint, acce-
 pisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque
 lacefferent cultores; militaturos tamen se, si uti-
 que Etrusci velint; sed nulla alia mercede, quam
 ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua
 sede certa consistent. Multa de eo concilia popu-
 lorum Etruriæ habita: nec perfici quicquam po-
 tuit; non tam quia imminui agrum, quam quia ac-
 colas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis
 homines horrebat; ita dimissi Galli pecuniam in-
 gentem sine labore ac periculo partam retulerunt.
 Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad
 bellum Etruscum adjecti; eo minus cunctanter
 foedus istum cum Picenti populo est. T. Manlio
 COS. Etruria provincia sorte evenit; qui vixdum
 ingressus hostium fines, cum exerceret inter
 equites, ab rapido cursu circumagendo equo effu-
 sus, extemplo prope expiravit; tertius ab eo ca-
 su dies finis vitæ COS. fuit, quo velut omne
 belli accepto, deos pro se commisisse bellum me-
 morantes Etrusci sustulere animos. Romæ tum
 desiderio viri, tum incommode temporis tri-
 stis nuntius fuit, ut patres ab jubendo dictatore
 consulis subrogandi comitia ex sententia princi-
 pum habita deterruerint. M. Valerium COS. omnes
 sententiæ, centuriæque dixere; quem senatus
 dictatorem dici jussurus fuerat; tum extemplo in
 Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus
 ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra mu-
 nitiones egredi auderet: timorque ipsorum obsi-
 dioni similis esset; neque illos novus COS. va-
 standis agris, urendisque testis cum passim non
 villæ solum, sed frequentes quoque vici incendiis
 fumarent, elicere ad certamen potuit.

(1) Tribusque additæ duæ) Tunc tres & triginta tribus factæ.

(2) Anienfis) Ab Aniense amne.

(3) Tarentina) A Tarento, qui locus erat in Campo Martio.

(4) A flumine Narnia appellata) Fluminis nomen, Nar.

C A P U T VI.

*De Samnitium defectione a Picentibus fama affer-
tur; interim caritate annonæ laboranti civitati
Fab. Max. edilis opitulatur: Lucanis Samnitium
injurias nuntiantibus, ista cum illis fœdere,
Samnitibus bellum indicitur.*

CUM hoc segnius bellum opinione esset, alte-
rius belli, quod multis invicem cladibus haud
immerito terribile erat, fama, Picentium novo-
rum sociorum indicio, exorta est: Samnites arma,
& rebellionem spectare: seque ab eis sollicitatos
esse. Picentibus gratiæ actæ: & magna pars curæ
patribus ab Etruria in Samnites versa est. Cari-
tas etiam annonæ sollicitam civitatem habuit:
ventumque ad inopiæ ultimum foret, (ut scri-
pere, quibus adilem fuisse eo anno Fabium Ma-
ximum placet) ni ejus viri cura, qualis in bel-
licis rebus multis tempestatibus fuerat, talis do-
mi tum in annonæ dispensatione præparando ac
convehendo frumento fuisset. Eo anno (nec tra-
ditur causa) interregnum initum; interreges fue-
re Ap. Claudius, dein P. Sulpitius; is comitia
v. c. consularia habuit: creavit L. Cor. Scipionem, Cn.
454. Fulvium COSS. Principio hujus anni oratores Lu-
canorum ad novos COSS. venerunt questum: quia
conditionibus perlicere se nequiverint ad societatem
armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines
suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano po-
pulo satis superque erratum quondam; nunc ita
obstinatos animos esse, ut omnia ferre ac pati to-
lerabilius ducant, quam ut unquam postea (1)
nomen Romanum violant. Orare patres, ut & Lu-
canos in fidem accipiant, & vim atque injuriam
ab se Samnitium arceant; se, quamquam, bello
cum Samnitibus suscepto, necessaria jam facta ad-
versus Romanos fides sit, tamen obfides dare pa-
ratos esse. Brevis consultatio senatus fuit; ad u-
num omnes jungendum fœdus cum Lucanis, re-
spe repetendas ab Samnitibus censent. Benigne
respondum Lucanis, istumque fœdus. Feciales
missi,

12

(1) Nomen Romanum violant.) De nomine Romano loquun-
tur, tamquam sacro & religioso. Violare enim est peccare in
id quod sacrum & sanctum est.

missi, qui Samnitum decedere agro sociorum, ac u. c.
deducere exercitum finibus Lucanis juberent; qui-
bus obviam missi ab Samnitibus, qui denunti-
rent, si quod adissent in Samnio concilium, haud
inviolatos abituros. Hæc postquam audita sunt
Romæ, bellum Samnitibus & patres censuerunt,
& populus jussit.

C A P U T VII.

*In Etruria, & in Samnio prospere a Coss. pugna-
tur.*

COSS. inter se provincias partiti sunt. Scipio-
ni Etruria, Fulvio Samnites obtulerunt: di-
versique ad suum quisque bellum proficiscun-
tur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni
militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo
agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte
diei, magna utrinque cæde; nox incertis, qua
data victoria esset, intervenit; lux insequens vi-
ctorem, victumque ostendit. Nam Etrusci silen-
tio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus
in aciem, ubi profectio hostium concessam vi-
ctoriam videt, progressus ad castra, vacuis, cum
plurima præda (nam & stativa trepide deserta
fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis
reductis, cum impedimenta Faleriis cum modi-
co præsidio reliquisset, expedito agmine ad po-
pulos hostium fines incedit; omnia ferro igni-
que vastantur: prædæ undique actæ; nec solum
modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam
vicisque illatus ignis. Urbibus oppugnandis tem-
peratum, in quas timor Etruscis compulerat.
Cn. Fulvii COS. clara pugna in Samnio ad Bo-
vianum, haudquaquam ambiguae victoriæ fuit.
Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Au-
sidenam vi cepit. Eodem anno Carseolos colonia
in agro Æquicolarum deducta. Fulvius COS. de
Samnitibus triumphavit.

13

CAPUT VIII.

Ob terrorem Etruscorum, & Samnitium simul arma moventium, Q. Fabius Maximus primo re-nuens, deinde victus consensu civitatis, creatur Cos. quartum: huic petenti datur collega P. Decius.

U. C.
454.

CUM comitia consularia instarent, fama exor-ta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus, palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum; increpari magistratus Samnitium, quod exercitum, adversus Lucanum hostem comparatum, objecerint Romanis; itaque suis sociorumque viribus confurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari desingendum esse certamine. Hic terror, cum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde, ut inclinata studia vidit, etiam recusantem, convertit. *Quid se jam senem, ac perfunctum laboribus, laborumque premiis, sollicitarent? nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia jam in se, & constantior, quam velint humane res; videatur; & se gloriæ seniorum succrevisse, & ad suam gloriam consurgentes alios letum aspicere; nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam iusta studia: quæ verecundia legum restringenda ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est; tribunique plebis nihil id impedimenti futurum ajebant; se ad populum laturos, uti legibus solveretur. Et ille quidem in recusando perstabat, *Quid ergo attineret leges ferri, vogitans, quibus (1) per eosdem, qui tulissent, fraus fieret? jam regi leges, non regere. Populus nihilominus suffragia inibat: (2) et ut quæque intro vocata erat centuria, COS. haud dubie Fabium dicebat.* Tum demum consensu civitatis victus, *Dei approbent, inquit, quod agitis, acturique estis, Quirites; ceterum, quoniam in me, quod vos vultis,*

(1) Per eosdem, qui tulissent) Nempe tribunos plebis.

(2) Intro vocata) In ovile.

LIB. X. CAP. IX.

81

vultis, facturi estis, in collega sit mea apud vos gratie locus. P. Decium, expertum mihi concordie collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso, mecum consulem faciat. Iusta suffragatio visa; omnes, quæ supererant, centuriæ, Q. Fabium, P. Decium COSS. dicere. Eo anno plerisque dies dicta ab adilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri possiderent; nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum est.

U. C.
455.

CAPUT IX.

Cum fama allata esset, Etruscos agitare de pace petenda, averſa in Samnites belli mole, ibi a Q. Fabio, & P. Decio Coss. res prospere transigitur.

COSS. novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, cum inter se agerent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc, aut in illam provinciam copiarum fatis essent; & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset: ab Sutrio, & Nepet, & Faleriis legati (1) auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti COSS. quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non sefellere ad Trifernum hostes in occulta valle instructi; qua ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes improvise tumultu, quando in apertum semel discurrunt evasura esset res, & ipsi acie iusta maluerunt concurrere; itaque & in æquum descendunt; ac fortunæ se majore animo, quam spe, committunt; ceterum, seu quia ex omnium Samnitium populis quodcumque roboris

D 5

fuerat

(1) Auctores) Quum nuntiassent, edocuisse.

U.C. 455. fuerat contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos; aliquid apertæ pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium, & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut, si quando umquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent; peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum; & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat: ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret; consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet; inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, & averso hosti ab tergo repente se ostendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improvviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus; adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies; nec parte ulla pelli, aut perrumpi potuit; & postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excefferunt. Crevit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, nisi secunda acies, jussu COS. in primam successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitum, & (1) tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublatus non vero metu tantum terruere Samnitum animos. Nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit; & pro se quisque in les, adesse alterum COS., adesse legiones, gaudio alacres fremunt: terrorque utilis Romanis oblat, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque festi opprimerentur; & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit; tria millia & CCCC. cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta signa

(1) Tempore) In tempore; tempestive.

signa militaria capta tria & viginti. Samnitibus U. C. Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius, COS. alter iis ad Maleventum castra objecisset, extractisque deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis; duo millia Apulorum cæsa: spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evasarunt; quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius COS. sex & octoginta; nec valli tantum, ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastatis circa regionibus depopulatisque. Fabius etiam urbem Cimetram cepit; ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta.

CAPUT X.

Q. Fabius Maximus, quod diceret esse contra leges, se consulere refici, delatum & in hunc annum honorem recusat: creatis novis, ipsi, ac P. Decio, veteribus consulibus in Samnio prorogatur imperium.

Inde comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere; cum primo vocatæ Q. Fabium COS. dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio COS. dicerent. Fabius de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo abnuere; circumstare sellam omnis nobilitas: orare, ut ex cæno plebejo consulatum extraheret; majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit: facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, COS. fieri videret: nunc se sui rationem comitis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum. Ita L. Volturnius de plebe cum Ap. Claudio COS. est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas

U. C. 456. 16 obestare Fabio, fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibusque artibus haud dubie præstantem. Comitibus perfectis, veteres COSS. iussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio.

C A P U T XI.

Samnites a P. Decio proconsule finibus expulsi, ad Etruscos profecti, eos ad bellum contra Romanos sollicitant: interim, dum absunt, Murgantia, Romulea, & Ferentinum urbes, facta ubique cæde, capiuntur.

ITaque insequenti quoque anno, L. Volumnio, Ap. Claudio COSS., P. Decius, qui COS. in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem populari non desistit agros: donec Samnitium exercitum, nusquam se prælio committentem, postremo expulsi finibus. Etruriam pulsi petierunt: & quod legationibus nequicquam sæpe tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etruriæ concilium: quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt: omnia expertos esse, si suimetipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem a populo Roman. cum bellum tolerare non possent; rebellasse, quod pax servientibus gravior, quam liberis bellum esset: unam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire, gentem Italia opulentissimam armis, viris, pecunia esse: habere accolæ Gallos, inter ferrum & arma natos, feroces cum suapte ingenio, tum adversus Romanum populum; quem captum a se, auroque redemptum, haud vana iactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porserne quondam, maioribusque eorum fuerit, quin Romanos (1) omni agro cis Tiberim pulsos, dimicare pro salute sua, non de intolerando Italia regno cogant. Samnitum illis exercitum paratum, instrum.

(1) Omni agro cis Tiberim. Intellige agrum ad dextram Tiberis situm, qui homini posito in Etruria cis Tiberim est,

Etum armis, stipendio venisse; confestim secuturos, U.C. vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam ducant. Hæc eos in Etruria iactantes, molientesque, bellum domi Romanum urebat: nam P. Decius ubi comperit per exploratores, profectum Samnitium exercitum, advocato concilio, Quid per agros, inquit, vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet; cessere finibus; ac sibimet ipsi exilium conscivere. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit; tantusque ardor militum fuit & caritate ducis, & spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent: ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta est; quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. Haccine, inquit, victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos (1) pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortuneque in urbibus relicte vestrae sunt, quando legiones eorum tot præliis fusas, postremo finibus expulsi; vendite ista: & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen; ego subinde suggeram que vendatis. Ad Romuleam urbem binc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet. Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti, a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere. Captum oppidum, ac direptum est; ad duo millia & CCC. occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus; ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit; nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento naturaque tutus; sed evicit omnia assuetus prædæ miles; ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnaturnum urbium decoris pars major in

(1) Pro virtute spes gerere. Dignas virtute vestra spes gerere.

U.C. in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. ^{456.} Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Rōmuleamque oppugnatas tradunt; sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant; quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

C A P U T XII.

Consulum alter L. Volumnius in Samnium, Ap. Claudius in Etruriam proficiscitur: prospera fortuna usus Volumnius ad collegam, parum feliciter rem gerentem, dubium, an accitus, pergit: cum ab illo auxilium sperneretur, oritur inter utrumque certamen: jam abeuntem Volumnium pervincunt milites, ut vires contra Etruscos cum collega conjungat: ambo inde, praelio commisso, hostes superant.

18 DUM ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque, gererentur, Romanis in Etruria interrim bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriae populos: & Gallica auxilia mercede sollicitabantur; omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, cum jam L. Volumnius COS. cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque milibus quindecim profectus in Samnium esset; Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit; duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia; castra haud procul ab hoste posita. (1) Ceterum eo magis profectum est, quod mature ventum erat, ut quoddam spectantes jam arma in Etruria populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu COS. quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa praelia locis & temporibus iniquis commissa, speque in dies graviores hostem faciebat; & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Litteras ad collegam arcessendum

dum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio; piget tamen incertum ponere, cum ea ipsa inter COSS. populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litteris accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium castra erant, dimidium fere ejus captum. Et Lucanorum seditiones, a plebeis & egentibus ducibus ortas, summa optimatum voluntate per Q. Fabium pro consule missum eo cum veteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem lati omnes accipere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem; vix enim salute mutua reddita, cum obviam egressus esset, Satin' salvæ, inquit, Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit? Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: litteris ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. Tu vero abeas, inquit; nec te quisquam moratur; etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam alius gloriari venisse. Bene Hercules verteret, dicere Volumnius: malle frustra operam insumentam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus. 19. Di-
gredientes jam COSS. legati tribunique ex Appiano exercitu circumstant: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, suâ sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obfistere, atque obtestari, ne pravo cum collega certamine rempublicam prodaret: si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto noxiæ fore: eo rem adductam, ut omnis rei bene, aut secus gestu in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum: neminem questurum, quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit: dimitti ab Appio eum, sed a republica & ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum. Hæc monendo, obtestandoque prope

(1) Ceterum eo magis profectum) I. e. magis ad id profectus maturus ac celer consulis adventus, ut . . . quam &c.

u.c. pe resistentes COSS. in concionem pertraxerunt; ^{456.} ibi orationes longiores habitæ in eandem ferre ^{* al.} sententiam, in quam ante paucis certatum ver-
bis fuerat. Et cum Volumnius causa superior, ne
inter pau- infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam
cos. collegæ visus esset, cavillanque Appius sibi acce-
ptum referre diceret debere, quod ex muto atque
elingui facundum etiam COS. haberent: priore con-
sulatu primis utique mensibus hiscere cum nequissis,
nunc jam populares orationes ferere: Quam male-
lem, inquit Volumnius, tu a me strenue facere,
quam ego abs te scite loqui didicissim. Postremo
conditionem ferre, quæ decreta sit, non orator,
(neque enim id desiderare rempub.) sed impera-
tor uter sit melior: Etruriam, & Samnium pro-
vincias esse: utram mallet, eligeret: suo exercitu
se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.
Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bel-
lum Etruscum susciperent; quo animadverso con-
sensu, Volumnius, Quoniam in collegæ voluntate
interpretanda, inquit, erravi, non committam, ut
quid vos velitis, obscurum sit: manere, an abire
me velitis, clamore significare. Tum vero tantus
est clamor exortus, ut hostes e castris exciret: ar-
mis arreptis in aciem descendunt: & Volumnius
signa canere, ac vexilla efferri e castris iussit.
Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pu-
gnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam:
deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volu-
mnum sequerentur, & ipsum flagitantibus suis si-
gnum dedisse. Ab neutra parte satis commode in-
fructi fuerunt; nam & Samnitium dux Gellius
Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis erat;
fuoque impetu magis milites, quam cuiusquam
ductu, aut imperio pugnâ capebant: & Ro-
mani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis
temporis ad instruendum fuit. Prius concurrunt Vo-
lumnus, quam Appius ad hostem perveniret; ita-
que fronte inæquali concursus est: & velut forte
quadam mutante assuetos inter se hostes, Etru-
sci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia
dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in
medio pugne discrimine, ita ut inter prima signa
manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita pre-
catus esse. Bellona, si hodie nobis victoriam davis,

ast ego templum tibi voveo. Hæc precatus, velut u.c.
instigante Dea, & ipse collegæ, & exercitus vir-
tutem adæquavit ducis; imperatoria opera exe-
quitur: & milites, ne ab altera parte prius victo-
ria incipiat, annituntur; ergo fundunt fugantque
hostes, majorem molem haud facile sustinentes,
quam cum qua manus conferere assueti fuerant;
urgendo cedentes, insequendoque effusos compu-
lere ad castra; ibi interventu Gellii, cohortium-
que (1) Sabellarum paulisper recruduit pugna; iis
quoque mox fufis, jam a victoribus castra oppu-
gnabantur; & cum Volumnius ipse portæ signa
inferret, Appius Bellonam victricem identidem
celebrans, accenderet militum animos; per val-
lum, per fossas irruerunt; castra capta, direpta-
que: præda ingens parta, & militi concessa est:
septem millia ac trecenti hostium occisi: duo
millia & centum viginti capti.

CAPUT XIII.

Contra Samnites, agrum Campanum populates,
reversus Volumnius COS., præda impeditis aggre-
ditur: facta in castra irruptione, cum captivi
deficientes, raptis armis & ipsi hostem urgerent,
prelio accenso, victoria perlata reportatur.

DUM ambo COSS. omnique Romana vis in E-
truscum bellum magis inclinat, in Samnio
novi exercitus exorti ad depopulandos imperii
Romani fines per Vestinos in Campaniam Faler-
numque agrum transcendunt, ingentesque prædas
faciunt. Volumnius, magnis itineribus in Sa-
mnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque
prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium
exercitu, populationibusque Campani agri, ad
tuendos socios convertit; ut in Calenum agrum
venit, & ipse cernit recentia cladis vestigia, &
Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere,
ut vix explicare agmen possint: itaque jam
propaliam duces loqui, extemplo eundem in Sa-
mnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditio-
nem redeant, nec tam oneratum agmen dimica-
tioni committant; ea quamquam similia veris e-
rant,

(1) Sabellarum) Samniticarum.

U.C. rant, certius tamen exploranda ratus, dimittit
 456. equites, qui vagos prædatores in agros palantes
 excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad
 Vulturum flumen sedere hostem: inde tertia vi-
 gilia moturum iter in Samnium esse. His satis
 exploratis, profectus, tanto intervallo ab hostibus
 confedit, ut nec adventus suus propinquitate ni-
 mia nosci posset, & egredientem e castris hostem
 opprimeret; aliquanto ante lucem ad castra acces-
 sit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid aga-
 tur mittit; intermixti hostibus (quod facile erat
 in nocturna trepidatione) cognoscunt infrequen-
 tia armatis signa egressa, prædam, prædaque cu-
 stodes exire, * immobile agmen, & sua quemque
 molientem, nullo inter alios consensu, nec satis
 certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum
 visum est: & jam lux appetebat; itaque signa
 canere jussit; agmenque hostium aggreditur. Sa-
 mnites præda impediti, infrequentes armati, pars
 addere gradum, ac præ se agere prædam; pars sta-
 re, incerti utrum progredi, an regredi in castra
 tutius foret; inter cunctationem opprimuntur; &
 Romani jam transcenderant vallum: cædesque ac
 tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præ-
 ter quam hostili tumultu, captivorum etiam re-
 pentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi
 soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis
 deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso ter-
 ribiliorem, intermixti agmini, præbebant; me-
 morandum deinde edidere facinus; nam Statium
 Minatium ducem, adeuntem ordines hortantem-
 que invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum
 eo aderant, ipsum circumstunt, insidentemque
 equo captum ad COS. Romanum rapiunt. Revo-
 cata eo tumultu prima signa Samnitium: præli-
 umque jam profligatum, integratum est; nec diu-
 tius sustineri potuit; caesa ad sex millia homi-
 num: duo millia & quingenti capti: in eis tri-
 bus militum quatuor: signa militaria triginta: &
 quod latissimum victoribus fuit, captivorum recepta
 septem millia & CCCC. præda ingens sociorum: ac-
 citique edicto domini ad res suas noscendas, reci-
 piendasque præstituta die; quarum rerum non extitit
 dominus, militi concessa: coactique vendere præ-
 dam, ne alibi quam in armis animum haberent.

CA.

Territum Senatum tumultu Campanæ populationis, atque Etrusci belli, erigunt litteræ Volumnii COS. nuntiantes, cæsos in Campania populatores: cum in præsidium ejus regionis deduci colonias circa Vestinum, & Falernum agrum placeret, pauci dant nomina.

Magnum ea populatio Campani agri tumultum 21
 Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex
 Etruria allatum erat, post deductum inde Volu-
 mnianum exercitum, Etruriam concitam in arma,
 & Gellium Egnatium Samnitium ducem, &
 Umbros ad defectionem vocari: & Gallos pretio
 ingenti sollicitari. His nuntiis Senatus conterritus,
 justitium indici, delectum omnis generis hominum
 haberi jussit. Nec ingenui modo, aut juniores
 sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam
 cohortes factæ, libertinique centuriati: & defendendæ
 urbis consilia agitabantur: summæque rerum
 prætor P. Sempronius præerat; ceterum parte
 curæ exonerarunt Senatum Lucii Volumnii
 COS. litteræ; quibus, cæsos fusosque populatores
 Campaniæ, cognitum est; itaque & supplicationes
 ob rem bene gestam COS. nomine decernunt:
 justitium remittitur, quod fuerat per dies decem
 & octo: supplicatioque perlata fuit. Tum de præ-
 sidio regionis depopulata ab Samnitibus agitari
 coeptum; itaque placuit, ut duæ coloniæ circa
 Vestinum & Falernum agrum deducerentur; una
 ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata;
 altera in saltu Vestino Falernum contingente
 agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa
 deinde ab colonis Romanis appellata. Trib.
 plebis negotium datum est, ut plebiscito jubere-
 tur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca
 colonis deducendis creare; nec, qui nomina darent,
 facile inveniebantur: quia in stationem se
 prope perpetuam infestæ regionis, non in agros,
 mitti rebantur.

CA.

U.C.
456.

CAPUT XV.

Adversus quatuor populos, Etruscos, Samnites, Umbros, & Gallos, arma contra Romanos conferentes, deliguntur COSS. Q. Fabius, & P. Decius.

A Vertit ab eis curis Senatū Etruriæ ingravescentes bellum, & crebræ litteræ Appii, moventes, ne regionis ejus motum negligerent; quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. Jam castra bisariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. (1) Ob hæc, & jam appetebat tempus, comitiorum causa L. Volumnius COS. Romam revocatus; qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concione advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: jam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Galorum. Adversus quatuor populos, duos COSS. illo die deligi meminissent; se, nisi consideret eum consensu populi Romani COS. declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destineretur: eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulē cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, verba postremo ad collegam P. Decium polcendum: *hunc senectuti suæ administrandum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, (2) nil concordi collegio firmitus ad rempub. tuendam esse; novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi ejus COS., cum meritis P. Decii laudibus, tum quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando: *quam*

(1) Ob hæc, comitiorum causa) Hac de causa, ad habenda comitia.

(2) Nil concordi collegio firmitus) Nil firmitus, quam si concordi animo collegæ rem gerant.

quam prope ad ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonendo Decium, Fabiumque, ut uno animo, una mente viverent; esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum lingueque certamina rudes: ea ingenia consularia esse; callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi, ac foro præfides habendos, prætoresque ad reddenda jura creandos esse. His agendis dies est consumtus; postridie ad præscriptum COS. & consularia & prætorica comitia habita. COSS. creati, Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius prætor, U.C. 457. (1) omnes absentes; & L. Volumnio ex S. C. & scito plebis prorogatum in annum imperium est.

CAPUT XVI.

Causa prodigiorum decretis supplicationibus, in templo Pudicitiae patriciæ certamen oritur inter ceteras Matronas, & Virginiam Auli filiam: hæc inde exclusa, quod patricia plebejo Volumnio COS. nupsisset, in parte suarum ædium, sacellum a plebejis matronis frequentandum, Pudicitiae plebeje collocat. Hoc anno ex multatitia pecunia Deorum templa donis augentur, urbs exornatur.

E O anno prodigia multa fuerunt: quorum aver-
runcandorum causa supplicationes in biduum
Senatus decrevit; publice vinum ac thus sacrificiis
præbitum; supplicatum iere frequentes viri femi-
naeque. Insignem supplicationem fecit certamen in
sacello Pudicitiae patriciæ, quæ in foro boario est
ad ædem rotundam Herculis, inter matronas or-
tum. Virginiam Auli filiam, patriciam, plebejo
nuptam L. Volumnio COS., matronæ, quod e
patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis alter-
catio inde ex iracundia muliebri in contentionem
animorum exarsit: cum se Virginia & patriciam
& pudicam in patriciæ Pudicitiae templum ingres-
sas; & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit:
nec se viri, honorumve ejus, ac rerum gestarum
pœnitere, (2) vero gloriaretur; facto deinde egre-
gio

(1) Omnes absentes) Fabius & Decius aberant a campo, Ap-
pianus etiam ab urbe.

(2) Vero) Ex vero.

U.C. 457. gio magnifica verba adauxit; in vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico facello, exclusit: aramque ibi posuit: & convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam patriciarum, *Hanc ego aram, inquit, Pudicitie plebeje dedico: vosque hortor, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc pudicitie inter matronas sit: detisq; operam, ut hæc ara, quam illa, si quid potest, sanctius, & a castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitie matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Vulgata dein religio a pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit. Eodem anno Cn. & Qu. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt: semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab ædilibus plebejis L. Ælio Pato, & C. Fulvio Curvo ex multatitia item pecunia, quam exegerunt (1) pecuariis damnatis, ludi facti; pateræque aureæ ad Cereris positæ.

C A P U T XVII.

Q. Fabio consuli extra ordinem, tendente P. Decio collega, ut ad sortem revocaretur, Etruria provincia datur: eo cum duxisset exercitum, paulo post Romam reversus ad consultandum de bello, cui non dux unus sufficere videbatur, P. Decium sibi ad illud collegam assumit.

24 Q. inde Fabius quintum, & P. Decius quartum, consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari; quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor; pa-

tri-

(1) Pecuarii) Pecuarii hic publicani, qui pascua publicæ redimebant.

tricijs tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet, plebejis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in Senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In concione, ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, *quam arborem sevisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse dicere; se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitasset, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii legisse sensim exprobrat: & invidisse Decium concordibus collegiis tribus: postremo se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provinciam ducerent, in eam mitterent; in Senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius Senatus injuriam querebatur; quoad potuerint patres annisos, ne plebejis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum innovata esset, queri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortune, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio Senatum provinciam dare; si honoris ejus causa; ita eum de se, deque repub. meritum esse, ut faveat Qu. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat; cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul supervacaneo atque inutili habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improvviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiisque concessurum, verecundia ætatis ejus majestatisque: cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: & si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, Jovem jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum, deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint; certe id & natura æquum, &

U. C. & exemplo utile esse, & ad famam populi Roma-
 457. ni pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet
 duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius ni-
 hil aliud precatus populum, quam ut, prius quam
 intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Clau-
 dii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent,
 comitio abiret; nec minore populi consensu, quam
 senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio de-
 creta est. Concursum inde ad consulem factus om-
 25. nium ferme juniorum; & pro se quisque nomi-
 na dabant; tanta cupido erat sub eo duce stipen-
 dia faciendi. Qua circumfusus turba, Quatuor
 millia, inquit, peditum, & sexcentos equites dum-
 taxat scribere in animo est; bodierno, & crastino
 die qui nomina dederint, mecum ducam; majori
 mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam
 ut multis rem geram militibus. Profectus (1) apto
 exercitu, & eo plus fiducia ac spei gerente, quod
 non desiderata multitudo erat, ad oppidum Ad-
 harnaham, unde haud procul hostes erant, ad
 castra Appii prætoris pergit; paucis citra milli-
 bus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui,
 ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse
 consulem accepere, lati atque alacres diis popu-
 loque Romano gratias agunt, quod eum sibi im-
 peratorem misissent. Circumfusi deinde cum con-
 sule salutarunt, quærit Fabius quo pergerent;
 respondentibusque lignatum se ire, *Ain' tandem?*
 inquit, *num castra vallata non habetis?* ad hoc cum
 succlamatum esset, duplici quidem vallo, & fossa,
 & tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur*, in-
 quit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.*
 Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes val-
 lum, & iis, qui in castris remanserant militibus,
 & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii
 aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere iussu. Po-
 stero inde die castra mota, & Appius prætor Ro-
 mam dimissus: inde nusquam flativa Romanis fue-
 re; negabat utile esse uno loco federe exercitum:
 26. itineribus, ac mutatione locorum (2) mobiliorem
 ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quan-
 ta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde
 primo

(1) Apto) Idoneo, habili, nec ad maiorem iusto numerum
 crescente.

(2) Mobiliorum) Habiliorem ad motum.

primo relicta secunda legione ad Clusium, quod
 Camars olim appellabant, præpositoque castris L. u. c.
 Scipione pro prætoris; Romam ipse ad consulandum
 457. de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia
 bellum ei majus in conspectu erat, quam quan-
 tum esse famæ crediderat: sive senatusconsulto
 accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap.
 Claudio prætoris retractum quidam videri volunt:
 cum in senatu, & apud populum (id quod per
 litteras assidue fecerat) terrorem belli Etrusci au-
 geret; non suffecturum ducem unum, nec exerci-
 tum unum adversus quatuor populos; periculosum
 esse, sive juncti unum premant, sive id diversi
 gerant bellum; ne ad omnia simul obire unus non
 possit; duas se ibi legiones Romanas reliquisse:
 & minus quinque millia peditum, equitum mille
 cum Fabio venisse; sibi placere, P. Decium con-
 sulem primo quoque tempore in Etruriam ad colle-
 gam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam
 dari; si consul malit in suam provinciam ire,
 Volumnium in Etruriam ad consulem cum exerci-
 tu iusto consulari proficisci. Cum magnam par-
 tem moveret oratio prætoris, P. Decium censui-
 se ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio
 servarentur, donec vel ipse, si per commodum
 reip. posset, Romam venisset, vel aliquem ex le-
 gatis misisset, a quo disceret Senatus, quan-
 tum in Etruria belli esset, quantisque admini-
 strandum copiis, & quot per duces esset. Fa-
 26. bius ut Romam rediit; & in Senatu, & pro-
 ductus ad populum, mediam orationem habuit,
 ut nec augere, nec minuere videretur belli fa-
 mam: magisque in altero assumendo duce alio-
 rum indulgere timori, quam suo, aut reipub. pe-
 riculo consulere: ceterum si sibi adiutorem belli,
 sociumque imperii darent, quonam modo se ob-
 livisci P. Decii consulis per tot collegia experti
 posse? neminem omnium secum conjungi malle:
 & copiarum satis sibi cum P. Decio, & numquam
 novum hostium fore: sin collega quid aliud mu-
 lit, at sibi L. Volumnium darent adiutorem: Om-
 nium rerum arbitrium & a populo, & a Senatu,
 & ab ipso collega Fabio permissum est; & cum
 Decius se in Samnium, vel in Etruriam profici-
 sci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gra-
 T. Livii Tom. II. E tu-

U. C. tulatio fuit, (1) ut præciperetur victoria animis; triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit; adjecerint & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam, adversus præsentem COS., prætoris; contentionemque aliam inter collegas; tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Conflare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo COSS. ad bellum sunt.

C A P U T XVIII.

In Etruria, absentibus COSS., legio Romana deletur: cum COSS. supervenissent, relictis ibi duobus exercitibus cum pro prætoribus Cn. Fulvio, & L. Postumio Megello, in agrum Sentinatem ad hostes pergunt: eorum viribus opportune distractis, in pugnam descendunt.

Ceterum antequam COSS. in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandum paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit; sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia aggressi; ita cæsa ab tergo legio, atque in medio cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixæ, ovariantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Tor-

quato

(1) Ut præciperetur victoria animis. Ut victoriam animis, & spe omnes jam tunc sibi desponderent.

quato legato, Scipionem pro prætore subsidium e U. C. castris tulisse: victoresque Umbros redintegrato prælio victos esse; captivosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbrò, eam cladem acceptam: quod cum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus electis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Postumius Megellus, pro prætoribus ambo, stativa in eis locis habere jussi. Consules ad hostes transgressos Apennino (1) in agrum Sentinatem pervenerunt; ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti; dies indicta pugna: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent; consules Fulvio, ut ex Falisco; Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur; per biduum laceessere prælio hostem; biduo nihil dignum dictu actum; pauci utrinque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. Tercio die descensum in campum omnibus copiis est. Cum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit; inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit; lupo da-

E 2

ta

(1) In agrum Sentinatem. In Umbria, ad Sentium opidum.